

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА

НІКОЛАЄНКО Ольга Олександрівна

УДК 94(477) “1860/1914” – 055.2(475)

**ПОЛЬСЬКІ ЖІНКИ НАДДНІПРЯНЩИНИ
В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.:
ГРОМАДСЬКЕ І ПРИВАТНЕ ЖИТТЯ**

Спеціальність 07. 00. 01. – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Харків – 2017

Дисертацією є рукопис
Роботу виконано на кафедрі історії України Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України

Науковий консультант: доктор історичних наук, професор
Калініченко Володимир Вікторович,
завідувач кафедри історії України Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Сінкевич Євген Григорович,
Чорноморський національний університет імені Петра Могили, професор кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики;

доктор історичних наук, професор
Жванко Любов Миколаївна,
Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, професор кафедри історії і культурології;

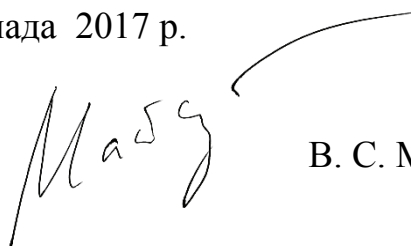
доктор історичних наук, професор
Чорний Дмитро Миколайович,
завідувач кафедри українознавства
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Захист відбудеться «22» грудня 2017 р. о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.10 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою 61022, м. Харків, пл. Свободи, 4, ауд. 5-58.

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою 61022, м. Харків, пл. Свободи, 4.

Автореферат розісланий « 14 » листопада 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. С. Майстренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження визначається необхідністю дослідити гендерні аспекти розвитку етнічних груп, що проживали на території України.

Побудова сучасної демократичної держави, де забезпечені права етнічних меншин, неможлива без осмислення й врахування їх історичного досвіду. Особливо це стосується такої соціальної групи, як жіноцтво. Усвідомлення нерівноправності вивчення історії жінок визначає необхідність приділення уваги дослідженню цієї тематики. Слід зазначити, що науковці вивчають історію українських жінок, їх приватного життя, участь в економіці, політиці, соціальних рухах, натомість історія інших етнічних груп, які мешкали на території України, залишається малодослідженою. Увага до вивчення історії польських жінок Наддніпрянщини викликана їх взаємозв'язками з іншими соціальними групами, з якими вони співпрацювали, творили єдиний суспільний простір, брали участь у виробничій чи громадській діяльності, чинили взаємовплив, переживали великі зрушення й трагічні події.

Втративши державність і важко переживаючи наслідки розгрому національно-визвольних повстань, поляки, які мешкали на території українських губерній Російської імперії, не втратили своєї національної ідентичності, зберігши свою мову, релігію, культуру. Утиски в соціально-економічній і політичній сферах привели до посилення ваги родинного життя, де жінки традиційно посідали важливе місце. Замкненість приватного життя дозволила полякам зберегти національну свідомість, пізніше брати участь у відродженні держави. Разом зі зростанням національної і класової свідомості, зароджувались думки про рівність статей, що слугували передумовами для зародження польського феміністичного руху.

Історія польських жінок демонструє приклад того, як вони змогли у суспільстві, роз'єднаному і виснаженому бездержавністю і національними утисками, зберегти національну свідомість, боротися за соціальну справедливість, за права жіноцтва. Сучасному українському суспільству варто вивчати досвід минулих поколінь та тих етнічних груп, які у несприятливих історичних обставинах плекали свою національну ідентичність, твердо боронили власну мову й віру, виступали охоронцями традицій та історичної пам'яті.

Польські жінки приймали виклики сучасності, пристосовуючись до нових умов соціально-економічного та політичного життя. Їх соціальні практики можуть слугувати прикладом того, як формувались цілі громадсько-політичного руху, створювались суспільні організації та об'єднання. Аналіз програмових засад польського жіночого руху дозволить формувати основи сучасної державної політики стосовно жінок та етнічних груп.

Вивчення досвіду соціальних практик польських жінок, які впливали на еволюцію їх соціального статусу, допоможе намітити подальші кроки у вирішенні гендерних проблем суспільства.

Зв'язок з науковими програмами, планами та темами. Дисертаційне дослідження підготовлене на кафедрі історії України Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна і є частиною науково-дослідницької теми кафедри

«Політична та соціально-економічна історія України (друга половина XVIII – XX ст.). Історія Слобожанщини.». Номер державної реєстрації 0112U004753.

Об'єктом дослідження є польські жінки українських губерній Російської імперії як референтна гетерогенна соціальна група, задіяна в громадській та приватній сферах.

Предмет дослідження – соціальні функції, ролі і практики польських жінок.

Мета дослідження – створення цілісної картини становища польських жінок, які мешкали на території українських губерній Російської імперії, їх соціальних функцій, ролей, практик у приватній і громадській сферах в другій половині XIX – на початку XX ст.

Дослідження поставленої мети передбачає розв'язання таких **дослідницьких завдань**:

- здійснити комплексний соціально-демографічний аналіз польських жінок Наддніпрянщини;
- виявити особливості і рівень їхньої освіти, а також висвітлити роль польок у матеріальному виробництві і економічних відносинах;
- з'ясувати місце й роль польських жінок у різних сферах суспільної свідомості, а саме в громадській думці, праві, буденній свідомості, мистецтві;
- визначити особливості зародження і етапи розгортання польського жіночого руху;
- проаналізувати форми і напрямки громадської діяльності польських жінок, з'ясувати їх характерні риси і результати;
- визначити причини і передумови становлення польського феміністичного руху, охарактеризувати його програмові положення;
- оцінити роль і значення польського жіночого руху в суспільно-політичному житті польської спільноти і регіону;
- виявити особливості становища жінки в системі родинних відносин;
- проаналізувати приватне життя польських жінок, як вагомого елементу соціальної дійсності та визначити їх роль у формуванні цієї сфери.

Територіальні рамки дослідження: Наддніпрянська Україна, тобто українські губернії Російської імперії, а саме Харківська, Чернігівська, Полтавська, Київська, Волинська, Подільська, Катеринославська, Херсонська, Таврійська губернії.

Хронологічні межі дослідження – 1864 – 1914 рр. Нижня межа – від дати розгрому Січневого повстання, що призвело до планомірних утисків поляків у різноманітних галузях суспільного життя. Верхня – початок Першої світової війни, яка призвела до кардинальних змін у соціальній стратифікації польського суспільства, впливаючи на соціальні статуси і практики суспільних груп.

Наукова новизна одержаних результатів. Уперше у вітчизняній історіографії здійснене комплексне дослідження соціокультурних, економічних та політичних аспектів гендерної ситуації в окремій етнічній групі; застосований гендерний підхід до створення цілісної картини становища окремої статевої і етнічної групи, що мешкала на території українських губерній Російської імперії, її

соціальних функцій, ролей, практик у приватній і громадській сферах в другій половині XIX – на початку XX ст., зокрема:

Уперше:

- введено до обігу неопубліковані джерела, на підставі яких можна встановити цілісну картину приватного й громадського життя польських жінок;
- здійснено комплексний соціально-демографічний аналіз польських жінок, визначені відмінності та особливості їх становища в різних регіонах;
- встановлено особливості сприйняття жінок у суспільній свідомості, а саме, у мистецтві, громадській думці, праві, буденному житті, вплив цих уявлень на формування гендерних стереотипів у польському суспільстві;
- визначено фактори, що впливали на еволюцію свідомості польського жіноцтва та їх роль у становленні жіночого руху;
- охарактеризовано громадську активність польських жінок як польський жіночий рух, що мав свої цілі й завдання, соціальну базу, організаційні форми, напрямки й етапи діяльності;
- виділено течії у польському жіночому русі Наддніпрянщини, визначено їх програмові положення й шляхи реалізації, встановлені чинники, що впливали на їх еволюцію;
- проаналізовано громадську діяльність польських жінок, оцінено її вплив на подальший розвиток польського й українського суспільства;
- здійснено всебічний аналіз приватного життя польських жінок, визначено їх соціальні функції та ролі, що впливали на життєві стратегії та практики у громадському житті;
- досліджено соціальні практики жіноцтва у приватній та громадській сферах, їх кореляцію, вплив на еволюцію соціальних функцій та статусу жінок, що дозволило створити цілісну характеристику становища польського жіноцтва.

Уточнено:

- провідні тенденції й особливості розвитку жіночої освіти в Наддніпрянщині;
- періодизацію та типологізацію розвитку жіночого руху в регіоні;

Набуло подальшого розвитку:

- вивчення практик взаємодії польських та українських громадських організацій, їхній взаємовплив, значення для суспільного розвитку країни;
- аналіз застосування жіночої праці в різних сферах суспільного виробництва;
- виявлення основних стратегії освітньої політики поляків;
- дослідження внеску польської спільноти в суспільно-політичне та культурне життя Наддніпрянщини в другій половині XIX – на початку XX ст.

Практичне значення основних положень та отриманих результатів.

Основні положення та висновки дисертаційного дослідження можуть стати теоретичним та фактологічним фундаментом для написання праць з історії

польського населення України, а також проблематики польського суспільного руху, жіночого руху, для подальшого дослідження проблеми історії приватного життя в ХІХ ст. Окремі аспекти, вибрані положення можуть бути використані для підготовки програм лекційних та спеціальних курсів з історії національних рухів країн Європи, історії України.

Результати дисертації можуть бути корисними для розробки внутрішньополітичного курсу держави, спрямованого на підтримку політичної й громадської активності жіноцтва, ініціатив, пов'язаних з участю жінок в економічній сфері, зі зміною їх статусу в приватному житті.

Особистий внесок здобувача полягає в тому, що на підставі використання комплексу джерел та із застосуванням нових теоретико-методологічних концепцій, самостійно здійснене комплексне дослідження соціальних функцій, ролей і практик польських жінок Наддніпрянщини в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. у приватному і громадському житті.

Апробація результатів дослідження подавалась у формах доповідей на таких регіональних та міжнародних конференціях: «Україна та Польща на міжнародній арені (кінець ХХ – початок ХХІ століття) (18-19 вересня 2008 р., Миколаїв); «Россия и Польша: право памяти и долг забвения» (24-25 жовтня 2009 г., Москва); «Меценатство та його роль у суспільно-політичному та економічному житті України ХІХ ст.» (29-31 липня 2010 р., Качанівка); Міжнародна наукова конференція «Українська спільнота: культурно-світоглядні перетворення в історичному досвіді та сьогоденні» (28 жовтня 2010 р., Київ); Міжнародна наукова конференція «Гендер и проблемы коммуникативного поведения» (29 жовтня 2010 р., Полоцьк); III Міжнародна наукова конференція Російської асоціації дослідників жіночої історії «Женская история и современные гендерные роли: переосмысливая прошлое, задумываясь о будущем» (1-3 листопада 2010 р., Череповець); Міжнародна конференція «Богданівські читання» (10-12 грудня 2010 р., Черкаси); «Гендерна освіта – ресурс розвитку паритетної демократії» (27-29 квітня 2011 р., Тернопіль); «Культура народов Причерноморья с древнейших времен до наших дней» (27-29 квітня 2011 р., Сімферополь); «Слов'янознавство ХХІ століття: тенденції інтеграції та диференціації» (24-26 травня 2011 р., Київ); IV Міжнародна наукова конференція Російської асоціації дослідників жіночої історії «Частное и общественное: гендерный аспект» (28-30 жовтня 2011 р., Архангельськ); Міжнародний науковий симпозіум «Видатні поляки Харкова» (7 грудня 2011 р., Харків); Всеукраїнська науково-практична конференція «Київ і кияни у соціокультурному просторі століть: національний та європейський контекст» (12 квітня 2012 р., Київ); Міжнародна наукова конференція «Історична регіоналістика на зламі століть: актуальні питання» (25-26 квітня 2012 р., Луганськ); Всеукраїнська науково-краєзнавча конференція «Хмельниччина в контексті історії України» (21-22 вересня 2012 р., Хмельницький); V Міжнародна наукова конференція Російської асоціації дослідників жіночої історії «Женщины и мужчины в контексте исторических перемен» (4-7 жовтня 2012 г., Тверь); «Поляки в России» (24 листопада 2012 р., Краснодар); «Obraz ziemiaństwa w państwie, literaturze i publicystyce» (21-22 березня 2013 р., Warszawa); Міжнародний науковий симпозіум «Січневе повстання 1863-1864 рр.: історія, люди, мистецтво»

(13 квітня 2013 р., Харків); Славістичний колоквиум (16-17 травня 2013 р., Львів); III міжнародна науково-практична конференція «Гендерна політика міст: історія і сучасність» (23-25 жовтня 2013 р., Харків); Міжнародна конференція «Гендер и проблемы коммуникативного поведения» (31 жовтня 2013 р., Полоцьк); Міжнародна науково-практична конференція, присвячена 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка та 250-річчю від дня народження Максима Берлінського «Києвознавчі читання: історичні та етнокультурні аспекти», (27 березня 2014 р., Київ); «Херсонщина у контексті соціокультурної історії України (до 70-річчя Херсонської області)» (25 вересня 2014 р., Херсон); «Південь України у вітчизняній та європейській історії» (26 вересня 2014 р., Одеса); VI Міжнародна наукова конференція Російської асоціації дослідників жіночої історії «Пол. Политика. Поликультурность: гендерные отношения и гендерные системы в прошлом и настоящем» (9-12 жовтня 2014 р., Рязань); Міжнародна науково-теоретична конференція «Европа: актуальные проблемы этнокультуры» (28 листопада 2014 р., Мінськ); Міжнародна науково-практична конференція «Волонтерський рух: історія, сучасність, перспективи» (17-18 квітня 2015 р., Харків); Міжнародна наукова конференція «Балто-Чорноморський регіон та Україна у сусідніх просторах та пограничних епохах» (24-25 квітня 2015 р., Житомир); Всеукраїнська науково-практична конференція «Гендерна проблематика та антропологічні горизонти» (24-25 квітня 2015 р., Острог); «Українсько-польські відносини в контексті суспільно-політичних і етнокультурних процесів в Центрально-Східній Європі (XX – початок XXI ст.)» (27 травня 2015 р., Львів); Всеукраїнська науково-практична конференція «Незалежність України: витоки, утвердження, перспекція» (1-2 грудня 2016 р., Харків); Міжнародна наукова конференція «Україна – Польща: історичне сусідство» (19-20 травня 2017 р., Вінниця).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження висвітлені в монографії (22, 5 обл.-вид. арк.), 53 публікаціях, з яких 18 – статті у фахових виданнях України, в тому числі у тих, що включені до міжнародних наукометричних баз, 7 – у періодичних зарубіжних виданнях, 28 – у інших виданнях та матеріалах конференцій.

Структура роботи обумовлена метою та завданням дослідження і складається з анотації, вступу, п'ятих розділів (двадцяти одного підрозділу), висновків, списку використаних джерел та літератури (733 найменування), додатків. Основний текст дисертації викладено на 340 сторінках, повний обсяг роботи становить 479 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** дисертації розкриті актуальність теми дослідження, її зв'язок з науковими програмами, охарактеризовані об'єкт і предмет дослідження, хронологічні й територіальні рамки, визначені мета й завдання, наукова новизна та практичне значення роботи.

У першому розділі дисертації «**Історіографія, джерела, методологія та методи дослідження**» проаналізовано вітчизняну й зарубіжну історіографію

проблеми, її джерельне забезпечення, розкрито особливості теоретико-методологічного апарату.

Підрозділ 1.1. «Історіографія проблеми» містить аналіз процесу наукової розробки теми дисертації. В історіографії проблеми умовно можна виділити декілька періодів: кінець XIX – початок XX ст. – дореволюційна історіографія, 1920-1980-ті рр. – радянська історіографія, з 1991 р. – сучасна історіографія.

Комплексний підхід до історії польських жінок Наддніпрянщині вимагав залучення історичних досліджень, присвячених історії польського населення українських губерній, історії жінок регіону, а також жіночого руху в Російській імперії та Польщі, історії приватного життя, повсякденності, жіночої освіти тощо.

В другій половині XIX – на початку XX ст. польське населення регіону було об'єктом дослідження істориків та етнографів. В цілому автори (П. М. Батюшков, Є. Сіцинський, О. Скальковський)¹ відображали імперську позицію щодо місцевого населення, наголошуючи на викорененні всього «польського» у соціокультурному середовищі, на перевагах самодержавної політики щодо місцевого населення.

Важливими виявились дослідження російських науковців, присвячені розвитку жіночого руху в імперії (А. Шабанова)², аналізу правового становища жінок (Я. Орович, І. Гессен)³, аналітичні праці з демографічної статистики (С. Новосельський)⁴ чи історії жіночої освіти (Є. Ліхачова)⁵.

У польській історіографії зазначеного періоду виокремимо монографію Ц. Валевської⁶, присвячену видатним польським жінкам минулого й сучасності.

В радянській історіографії питання можна виділити декілька етапів. У міжвоєнний період польська тематика практично не була в центрі історичних досліджень. Провідною темою історичних праць стала революційна діяльність поляків. І хоча окремих наукових робіт, що розкривють участь поляків у перемозі більшовиків не було, важливим кроком стало видання довідника біографій діячів революційного руху в Російській імперії, серед яких були й жінки.

На початку 1960-х рр. намітились позитивні зрушення в дослідженні історії поляків українських земель. Вагомий внесок у дослідження національно-визвольної та революційної діяльності поляків зробили історики Г. І. Марахов⁷, Т. Г. Снитко⁸ та Л. В. Баженов⁹.

¹Скальковский А. Опыт статистического описания Новороссийского края / А. Скальковский. – Одесса, 1850. – Ч. 1. – 432 с.; Батюшков П. Н. Волынь. Исторические судьбы Юго-западного края / П. Н. Батюшков, М. И. Городецкий. – СПб.: типография тов-ва Общественная польза, 1888. – 288 с.; Сецинский Е. Город Камянец-Подольский. Историческое описание / Е. Сецинский. – Киев: Изд-во С.В. Кульженко, 1895. – 247 с.

²Шабанова А.Н. Очерк женского движения в России / А. Н. Шабанова. – СПб.: Тип. Акционерного общества «Образование», 1912. – 32 с.

³Орович Я. Женщина в праве. С приложением всех постановлений действующего законодательства, относящихся до лиц женского пола / Я. Орович. – СПб: Центральная типо-литография М. Я. Минакова, 1895. – 324 с. Гессен И. В. Влияние законодательства на положение женщин / И. В. Гессен // Право. – 1908. – № 51. – Стб. 2832–2840.

⁴Новосельский С.Л. Смертность и продолжительность жизни в России / С. Л. Новосельский. – Петроград: тип. Мин-ва в. дел., 1916. – 153 с.

⁵Лихачева Е. Материалы для истории женского образования в России (1856–1880) / Е. Лихачева. – СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича, 1900. – 663 с.

⁶Walewska C. Ruch kobiecy w Polsce/ C. Walewska. – Warszawa, 1909. – 180 s.

⁷Марахов Г. И. Польское восстание 1863 года на Правобережной Украине / Г. И. Марахов. – Киев: Издательство Киевского Университета, 1967. – 258 с.

Провідним напрямком у вивченні історії жінок в радянську добу було питання їх участі у революційній боротьбі. Лише наприкінці 1970-х – у 1980-х рр. почали з'являтися дослідження, що розкривали багатоманітність і складність участі жінок у громадському русі Російської імперії (З. В. Грішина¹⁰, Г. О. Тишкін¹¹, Е. А. Павлюченко¹²). В цей період розширюються перспективи досліджень, оскільки вийшли праці з історичної демографії та статистики, що розкривали деякі відмінності історичного шляху жінок й особливості їх приватного життя¹³.

У 1970-х рр. розгорнулося співробітництво польських та радянських істориків, що сприяло зацікавленню історією польського населення різних регіонів колишньої імперії, створенню спільних монографій, збірників статей. Серед провідних дослідників цього напрямку слід назвати В. Найдус¹⁴ та З. Лукавського¹⁵.

Після отримання незалежності та прийняття Конституції України, де гарантовані права всім національностям, які мешкають на території країни, інтерес до польської громади та її історії тільки посилювався. Початок такому зацікавленню у вітчизняній історіографії поклали праці І.Т. Лісевича¹⁶, присвячені історії поляків Наддніпрянщини.

В центрі уваги сучасних українських істориків – національна політика царату щодо польського населення України (Н. Щербак¹⁷), економічні позиції та стратегії польських землевласників та буржуазії (І. І. Кривошия, В. В. Павлюк, Т. О. Шахрай¹⁸), розгортання польського громадського руху в країні (О. М. Білобровець, О. О. Ніколаєнко, Г. Штан¹⁹), культурно-освітня діяльність

⁸Снытко Т.Г. Русское народничество и польское общественное движение (1865–1881)/ Т.Г. Снытко. – М.: Наука, 1969. – 476 с.

⁹Баженов Л.В. Восстание 1830–1831 гг. на Правобережной Украине: дис... канд. ист. наук / Л.В. Баженов. – Киев, 1973. – 220 с.

¹⁰Гришина З.В. Женские организации в России 1905-февраль-март 1917 гг.: автореф. дис. на соискан. учен.степени канд. ист. наук, спец. 07.00.02 – отечественная история / З.В. Гришина. – Москва, 1978. – 24 с.

¹¹Тишкін Г.А. Женский вопрос в России: 50–60-е годы XIX века / Г.А. Тишкін. – Л.: Изд. ЛГУ, 1984. – 239 с.

¹²Павлюченко Э.А. Женщины в русском освободительном движении: От Марии Волконской до Веры Фигнер / Э.А. Павлюченко. – М.: Мысль, 1988. – 269 с.

¹³Брачность, рождаемость и смертность в России и СССР. – М.: Статистика, 1977.

¹⁴Najdus W. Polacy w rewolucji 1917 roku/ W. Najdus. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1967. – 403 s.

¹⁵Łukawski Z. Ludność polska w Rosji: 1863–1914 / Z. Łukawski. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1978. – 229 s.

¹⁶Лісевич І.Т. У затінку двоголового орла (польська національна меншина на Наддніпрянській Україні в II половині XIX – початку XX століття) / І.Т. Лісевич. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1993. – 87 с.; Лісевич І.Т. Родом з України... (Польська національна меншина і культурне життя на Наддніпрянській Україні в II половині XIX – початку XX століття) / І.Т. Лісевич. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1995. – 102 с.

¹⁷Щербак М.Г. Національна політика царизму на Правобережній Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) / М.Г. Щербак. – К.: б.в., 1997. – 91 с.

¹⁸Кривошия І.І. Еволюція дворянства Правобережної України наприкінці XVIII – початку XX ст. (за матеріалами Київської губернії): дис. канд. іст. наук/ І.І. Кривошия. – Умань, 1997. – 269 с. Павлюк В.В. Вплив шляхетських родів Волині на соціально-економічний та культурний розвиток краю в XIX ст.: дис. канд. іст. наук/ В.В. Павлюк – Запоріжжя, 2000. – 165 с. Шахрай Т.О. Польська шляхетська верства в суспільно-політичному та культурному житті Волині (1900–1914 рр.) / Т.О. Шахрай // *UcrainikaPolonica*. – Київ, Житомир, 2004. – Т. I. – С. 96–111.

¹⁹Білобровець О.М. Суспільно-політичний рух поляків Правобережної України у 1863–1914 рр.: дис... канд. іст. наук / О. М. Білобровець. – Київ, 2006. – 230 с.; Ніколаєнко О.О. «Органічна праця» на українських землях Російської імперії в 30–90-х рр. XIX ст.: дис. канд. іст. наук / О. Ніколаєнко. – Харків, 2006. – 189 с.; Штан Г.В. Польський національний рух в Російській імперії (1905–1914 рр.): дис. канд. іст. наук / Г.В. Штан. – Харків, 2009. – 209 с.

полонії (О. Буравський, Н. А. Сейко²⁰). Історію польських жінок не було виокремлено в названих працях, але їх заслуга полягає у тому, що вперше у вітчизняній історіографії було вказано на існування польських жіночих товариств та об'єднань, названі їх засновниці, процитовані програми діяльності.

Польська громада України всіляко підтримує полоністичні дослідження, що унаочнюється прикладом зростання регіональних конференцій, друкованих праць, збірників, присвячених історії польської спільноти країни²¹.

З 90-х рр. ХХ ст. почався новий етап у вітчизняній історичній науці, який характеризується новими науковими підходами, методологією, тематикою досліджень історії жінок. В основу різноманітних змін теоретичних підходів покладено застосування поняття гендеру як соціальної категорії, створеної, затвердженої та відтворюваної шляхом соціальної взаємодії. Працями теоретичного характеру, що вплинули на становлення жіночої історії та методологію її вивчення, є роботи західних дослідниць та дослідників (Дж. Скотт²², Дж. Келлі²³, М. Перро, Ж. Дюбі²⁴) і російських (Н. Пушкарьової²⁵ та Л. Рєпіної²⁶). Застосування фахівцями методології гендерних досліджень дозволяє відкрити багато нових, маловідомих сторінок в історії жінок, проаналізувати їх практики у приватному середовищі, у повсякденному житті.

В царині жіночої історії ХІХ – початку ХХ ст. працюють багато вітчизняних дослідниць, чиї праці присвячені аналізу різноманітних сфер з історії співвітчизниць: жіночої середньої та вищої освіти (Т. Сухенко²⁷, Л.Єршова²⁸, О. Драч²⁹, К. Кобченко³⁰), жіночого руху (Л. Смоляр³¹, О. Маланчук-Рибак³²), приватного життя (О. Кісь³³). Ці дослідження дозволили встановити контекст та

²⁰Буравський О. Поляки Волині в II пол. ХІХ – на поч. ХХ ст./ О. Буравський. – Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2004. – 166 с; Сейко Н. А. Добродійність поляків у сфері освіти України (ХІХ – початок ХХ ст.). Київський учбовий округ: монографія/ Н.А. Сейко – Житомир: Полісся, 2006. – 318 с.

²¹Польська культура в житті України. Історія. Сучасність. – К., 2002. – 264 с.; Поляки на Волині. Історія і сучасність. – Житомир, 2003. – 360 с.; Поляки на Півдні України./ наук.ред. Т. Цисельський, В. Кушнір. – Т. 1. – Одеса: Гермес, 2006. – 252 с.

²²Скотт Дж. Гендер: полезная категория исторического анализа/ Дж. Скотт // Введение в гендерные исследования; под ред. С. Жеребкина. Ч. 2: Хрестоматия. – Х.-СПб.: Алетейя, 2001. – С. 405–436.

²³Келли Дж. Социальные отношения полов и методологическое значение истории женщин / Дж. Келли// Феминизм: перспективы социального знания; отв. ред. О.А. Воронина.– М.: Ин-т философии РАН, 1992. – С. 357–376.

²⁴Дюби Дж. Рассказывая историю женщин / Дж. Дюби, М. Перро // Гендерные исследования. – 2004. – № 12. – С. 101 – 113.

²⁵Пушкарева Н. Гендерная теория и историческое знание / Н. Пушкарева. – СПб.: Алетейя, 2007. – 496 с.

²⁶Рєпина Л.П. Гендерная история: проблемы и методы исследования / Л. П. Рєпина // Новая и новейшая история. – 1997. – № 6. – С. 41–58.

²⁷Сухенко Т.В. Середня жіноча освіта в Україні (ХІХ – початок ХХ ст.): дис. канд. іст. наук/ Т.В. Сухенко. – Київ, 2001. – 183 с.

²⁸Єршова Л.М. Розвиток жіночої освіти на Волині (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.): дис. канд. пед. наук / Л. М. Єршова – Київ, 2002. – 227 с.

²⁹Драч О.О. Вища жіноча освіта в Російській імперії в II половині ХІХ – початку ХХ ст.: монографія/ О.О. Драч. – Черкаси: Вертикаль, 2011. – 532 с.

³⁰Кобченко К. «Жіночий університет Святої Ольги»: історія Київських вищих жіночих курсів: монографія / К. Кобченко – К.: МП «Леся», 2007. – 271 с.

³¹Смоляр Л. Минуте заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. ХІХ – поч. ХХ ст. Сторінки історії / Л. Смоляр. – Одеса: АстроПринт, 1998 – 408 с.

³²Маланчук-Рибак О. Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях ХІХ – першої третини ХХ ст./ О. Маланчук-Рибак. – Чернівці: КНИГИ-XXI, 2006. – 500 с.

³³Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / О. Кісь. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008. – 272 с.

провести компаративний аналіз, що визначив особливості громадського й приватного життя польських жінок Наддніпрянщини.

В польській історіографії також є праці, присвячені співвітчизникам, що мешкали в українських губерніях Російської імперії, серед яких слід визнати особливий внесок Т. Епштейна³⁴, Л. Заштовта³⁵, А. Кієса³⁶, М. Коженівського³⁷ та ін³⁸.

Резонансне дослідження, яке викликали хвилю наукових розвідок і суперечок, належить Д. Бовуа³⁹, який ґрунтовно дослідив роль польської громади у соціально-економічному житті Наддніпрянщини.

Питання управління південно-західними губерніями цікавлять сучасних російських істориків⁴⁰. Важливими для роботи виявились праці їхніх співвітчизниць, присвячені жіночій повсякденності⁴¹, правовому становищу жіноцтва⁴², розгортанню жіночого руху в країні⁴³.

Серед наукових праць зарубіжних дослідників виділяються ті, в яких проаналізовано передумови й особливості поширення жіночого руху в Російській імперії, а саме роботу Б. Піетров-Еннкер⁴⁴ та Р. Стайтса⁴⁵.

Більшість наукових розвідок присвячено саме громадському життю поляків, що було сферою діяльності, в більшій мірі, чоловіків, ніж жінок. Але питання історії жіноцтва, по суті, так і залишається маргінальним в сучасній історичній полоністиці.

Історіографічний аналіз проблеми громадського і приватного життя польських жінок Наддніпрянщини включає праці суміжної проблематики і свідчить, що вона потребує окремого дослідження. В основу дисертації покладено праці теоретичного характеру з жіночої історії, на підставі яких розвинуто тему. Дослідження історії

³⁴Epsztein T. Edukacja dzieci i młodzieży w polskich rodzinach ziemiańskich na Wołyniu, Podolu i Ukrainie w II połowie XIX wieku / T. Epsztein – Warszawa: DiG, 1998. – 233 s.; Epsztein T. Z piórem i paletą. Zainteresowania intelektualne i artystyczne ziemiaństwa polskiego na Ukrainie w II połowie XIX w. / T. Epsztein. – Warszawa: DiG, 2005. – 590 s.

³⁵Zasztowt L. Polskie szkolki ludowe na Ukrainie w Latach 1905–1914/ L. Zasztowt // Rozprawy z dziejów oświaty. – 1990. – № 33. – S. 87–105.

³⁶Kijas A. Polacy na uniwersytecie Charkowskim. 1805–1917 / A. Kijas. – Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2005. – 258 s.

³⁷Mądzik M., Korzeniowski M., Latawiec K., Tarasiuk D. Polacy na wschodniej Ukrainie w latach 1832–1921/ M. Mądzik, M. Korzeniowski, K. Latawiec, D. Tarasiuk. – Lublin, 2012. – 213 s.

³⁸Ustrycki M. Ziemianie polscy na kresach 1864–1914. Świat wartości i postaw/ M. Ustrycki. – Kraków: ARCANA, 2006. – 406 s.

³⁹Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863–1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах / Д. Бовуа. – Київ: Критика, 1998. – 410 с.

⁴⁰Долбилов М. Западные окраины Российской империи / М. Долбилов, А. Миллер. – М.: Новое Литературное Обозрение, 2007. – 608 с.

⁴¹Белова А.В. Повседневная жизнь провинциальной дворянки Центральной России: XVIII– середина XIX в.: автореф. дис. на соискан. учен. степени докт. ист. наук, спец. 07.00.07 – этнография, антропология и этнология. / А.В. Белова. – Москва, 2009. – 66 с.

⁴²Ворошилова С.В. Правовое положение женщин в России в XIX – начале XX вв.: автореф. дис. на соискан. учен. Степени докт. юрид. наук, спец. 12.00.01. «Теория и история государства и права; история учений о государстве и праве»/ С.В. Ворошилова. – Саратов, 2011. – 43 с.

⁴³Хасбулатова О.А. Опыт и традиции женского движения в России (1860–1917) / О.А. Хасбулатова. – Иваново: ИГУ, 1994. – 135 с. Юкина И.И. Русский феминизм как вызов современности / И.И. Юкина – СПб.: Алетейя, 2007. – 544 с.

⁴⁴Пьетров-Энкер Б. «Новые люди» России. Развитие женского движения от истоков до Октябрьской революции / Б. Петров-Энкер. – М.: Издательство РГГУ, 2005. – 444 с.

⁴⁵Стайтс Р. Женское освободительное движение в России. Феминизм, нигилизм и большевизм / Р. Стайтс. – М.: (РОССПЭН), 2001. – 616 с.

польської спільноти країни, розвитку жіночого руху, окремих сфер життя і соціальних практик жінок, проведені як вітчизняними, так і зарубіжними фахівцями, стали тим підґрунтям, що дозволило сформулювати загальні висновки за темою дослідження.

Підрозділ 1.2 *«Джерела дослідження»* характеризує сукупність джерел, на підставі яких опрацьовувалася дисертація.

Дослідження громадського і приватного життя польських жінок спиралось на комплекс джерел, що включає 1) законодавчі акти, 2) матеріали органів управління, організацій та об'єднань, 3) статистичні дані, 4) періодичну пресу, 5) документи особового походження, художні, літературні тексти, 6) художні зображення. Ці джерела дозволили накреслити цілісну картину становища польських жінок Наддніпрянщини.

В першій групі головним джерелом є законодавство Російської імперії, яке регламентувало права жінок у різних сферах – майновій, спадковій, цивільній, сімейній тощо⁴⁶.

Вагоме місце в дослідженні посідають нормативні акти, що видавались місцевою владою і визначали правові основи громадського життя польського населення. Значна частина управлінської інформації зберігається у фонді Канцелярії Київського, Волинського й Подільського генерал-губернатора (Ф. 442) Центрального державного історичного архіву України в м. Київ (ЦДІАУК). Урядові розпорядження, звіти генерал-губернатора, листування з губернаторами, накази щодо особливостей управління південно-західними губерніями Російської імперії дають можливість проаналізувати політику царату щодо польського населення в регіоні.

Особливістю аналізу архівних джерел з даної тематики є взаємозв'язок матеріалів державних органів управління (губернатора, місцевої влади) та силових структур – жандармерії, поліції. Якщо в перших можна отримати загальні відомості про створення польських організацій, їх статут, засновників, то інформацію про форми діяльності товариств, їх активістів подають, як правило, звіти місцевих поліцмейстерів, перевірки й обшуки жандармів, слідчі справи проти нелегальних товариств.

У матеріалах канцелярії Київського, Волинського та Подільського генерал-губернатора ЦДІАУК зберігаються документи про створення у 1907 р. Київського товариства польських жінок, про поширення польських організацій взаємодопомоги, таємних польських шкіл та інші. Діяльність таємних польських організацій, що діяли в м. Києві, можна розкрити за документами, що зберігаються у фондах Київського жандармського управління (Ф. 274), охоронного відділення (Ф. 275), південно-західного охоронного відділення (Ф. 276) ЦДІАУК. У фонді Канцелярії Одеського градоначальника (Ф. 2) Державного архіву Одеської області (ДАОО) зберігаються документи про створення і діяльність Одеського товариства

⁴⁶Полный свод законов Российской империи. Свод законов гражданских. – Т. III. – СПб, 1900; Полный свод законов Российской империи. Свод законов гражданских. – Т. X. – СПб, 1900.

рівноправ'я польських жінок, Товариства Дім Польський, благодійних організацій тощо.

На місцях справи про створення громадських організацій вирішували губернські у справах товариств і зібрань Присутствія. У Державному архіві Житомирської області (ДАЖО) у фонді Волинського у справах про товариства й союзи Присутствія (Ф. 329) зберігаються статuti польських організацій, прохання про проведення ними різноманітних заходів. У Фонді Київського губернського у справах про спілки Присутствія (Ф. 10) Державного архіву Київської області (ДАКО) знаходяться матеріали про створення і поширення діяльності Польського товариства літніх колоній.

Інформація про діяльність культурно-освітніх та благодійних товариств, що були засновані поляками в різних містах Наддніпрянської України, знаходиться у фондах місцевих органів влади: Канцелярії Харківського губернатора (Ф. 29) Державного архіву Харківської області (ДАХО), Канцелярії Київського губернатора (Ф. 2) ДАКО, Канцелярії Волинського губернатора (Ф. 70) ДАЖО.

Жандармські звіти про обшуки таємних польських шкіл та пансіонів, допити керівників цих закладів, що зберігаються в документах прокуратури (Ф. 317 Прокурор Київської судової палати) ЦДІАУК дають можливість встановити навчальну програму жіночих приватних шкіл, їх майновий стан, режим дня учениць, умови праці учительок, що додатково підтверджують і матеріали фонду Київського учбового округу (Ф. 707) ЦДІАУК.

Головним статистичним джерелом, що містить найціннішу інформацію про досліджувану групу є Перший перепис населення, що проводився в Російській імперії у 1897 р. Перепис, на відміну від інших статистичних відомостей, містить інформацію про кількість й місце розселення поляків, рівень грамотності, становий склад, професійну зайнятість, шлюбність та ін. Звіти Попечителів навчальних округів містять важливу інформацію, що дозволила визначити провідні тенденції в розвитку жіночої освіти⁴⁷.

Вивчення громадського життя польського жіноцтва Наддніпрянщини неможливе без залучення такого важливого джерела як періодична преса. Саме вона розкривала актуальні питання щодо участі жінок в громадському житті. Видання для жінок висвітлювали основні проблеми жіноцтва, обговорювали нагальні питання громадської діяльності жінок, демонстрували «жіночий» погляд на соціальну реальність⁴⁸.

Важливими для виявлення програмових засад польського жіночого руху Наддніпрянщини були польські жіночі видання, серед яких «Bluszcz» (1865-1939), «Tygodnik Mod i Nowości Dotyczących Gospodarstwa Domowego» (1865-1915) «Kronika rodzinna» (1868-1915), «Opiekun Domowy» (1865 – 1873), «Ster»⁴⁹.

⁴⁷Отчет попечителя о состоянии Харьковского учебного округа за 1889 г. – Х, 1890. – 142 с.; Отчет попечителя о состоянии Киевского учебного округа за 1896 г. – К, 1897.

⁴⁸«Друг женщин» – Москва, 1882–1884; «Женская мысль» – Киев, 1909–1910; «Женский вестник» – СПб, 1904–1907; «Женское дело» – СПб, 1898–1900; «Союз женщин» – СПб, 1907–1909.

⁴⁹Bluszcz» (1865-1939), «Tygodnik Mod i Nowości Dotyczących Gospodarstwa Domowego» (1865-1915) «Kronika rodzinna» (1868-1915), «Opiekun Domowy» (1865 – 1873), «Ster».

Зосередження на аналізі приватного світу домівки й родини польських жінок, їх соціальних функціях і практиках обумовила вагомість особових джерел. Мемуари, спогади, листування – ті еґодокументи, які дозволили побачити не тільки світ очима людини, але й встановити її місце в соціальній ієрархії, дозволене і заборонене у соціальних відносинах, буденні справи, ставлення до рідних, близьких, чужих тощо.

Найбільшу кількість мемуарів, спогадів, епістолярної спадщини поляків Наддніпрянщини другої половини XIX – початку XX ст. зберігає Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (Національна Бібліотека імені Оссолінських у Вроцлаві). За характером ці джерела мають гендерне забарвлення: в жіночих мемуарах С. Красинської, Ю. Дияковської чи М. Івашкевич⁵⁰ мова йде про родинні стосунки й приватне життя, «чоловічі» спогади, такі як у П. Подгорського чи К. Скринського⁵¹ описують суперечки між селом і маєтком, Л. Ідзіковського чи Т. Липи⁵² – життя польської громади українських міст. Такі особові джерела і матеріали розкривають завісу приватного життя, описують сімейні ролі та практики, функції родини й товариських зв'язків в інтеграції спільноти.

Надзвичайно багатою є й опублікована база особових документів⁵³. Отже, саме особові документи відкривають можливість проаналізувати приватну сферу життєдіяльності польських жінок Наддніпрянщини.

Серед розмаїття джерел дослідження слід виокремити групу візуальних зображень, провідне місце в яких посідає живопис, що надає величезні можливості історичу, який працює із застосуванням гендерного підходу.

Польські митці різних жанрів і напрямків зображали на своїх полотнах жіночі образи. Для аналізу обрані картини польських художників, які розміщені на сайті Галереї польського малярства <http://www.pinakoteka.zascianek.pl/Artists.htm>. Більшість представлених на сайті картин відносяться до визначеного періоду. Тому в галереї жіночих образів для аналізу обирались найрізноманітніші картини, що демонструють існуючі стереотипи, або можуть пояснити їхнє існування і відтворення.

Інформативна повнота джерельного матеріалу свідчить про його репрезентативність і достатність для комплексного наукового дослідження приватного й громадського життя польських жінок Наддніпрянщини в другій половині XIX – на початку XX ст.

⁵⁰Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu – Sygn. 14114. – Krasińska E. Wspomnienia; Sygn. 15375 – Dyakowska J. Wspomnienia; Sygn. 13173. – Iwaszkiewiczowa M. Wspomnienia.

⁵¹Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu – Sygn. 15657. – Podchorski P. Moje wspomnienia; Sygn. 15585. – Skrzyński K. Wspomnienia z lat 1891-1917.

⁵²Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu – Sygn. 13262/ II – Lipa T. Moje wspomnienia z pracy nieodległościowo-socjalistycznej z Lat 1901-1920; Sygn. 15559/II. – Idzikowski, J. Ziemia naszych ojców. Szkice o dawnym Kijowie na podstawie wspomnień naszych ojców.

⁵³Iwaszkiewicz J. Książka moich wspomnień. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1957. – 367 s.; Krauzowa Z. Rzeczki mojego życia. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1979. – 290 s.; Pawelczyńska A. Koniec kresowego świata. – Lublin: Test, 2003. – 464 s.; Rodowicz W., Rodowiczowa S., Z z Rodowiczów Iwanicka. Tryptyk rodzinny. Dzieje rodziny Rodowiczów. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1999. – 462 s.; Szymanowska Z. Opowieść o naszym domu. – Warszawa: Polskie wyd-wo Muzyczne, 1977. – 213 s.

Підрозділ 1.3. «*Методи і методологія дослідження*» розкриває теоретико-методологічні концепції, вибір яких був зумовлений метою і завданнями дослідження.

В основу теоретико-методологічної бази дослідження покладені принципи історизму, науковості, об'єктивності, що забезпечили всебічне висвітлення явищ та процесів; використані як загальнонаукові методи – аналізу й синтезу, класифікації, систематизації, узагальнення, так і спеціальні.

Один з найбільш поширених загальноісторичних методів – історико-порівняльний дозволив зіставити розвиток польського та українського жіночого руху в Наддніпрянщині, програмові засади та напрямки польського жіночого руху в різних частинах поділеної Польщі.

Історико-типологічний метод дозволив на підставі виявлення спільних завдань й форм діяльності виокремити течії та напрямки розвитку польського жіночого руху в Наддніпрянщині, співвіднести їх з польським, російським і в цілому європейським жіночим рухом.

Історико-генетичний метод мав важливе значення у встановленні витоків польського жіночого руху, факторів формування національної свідомості польського населення.

Структура розділів дисертації базується на застосуванні проблемно-хронологічного методу, в основі якого є аналіз обраних дослідницьких питань. В роботі був застосований також аналітично-логічний метод, який виразився у викладенні матеріалу в чіткій і логічній послідовності.

Одним з провідних методів дослідження став статистичний, на підставі використання якого вдалось встановити соціальні характеристики польських жінок в Наддніпрянщині, а також створити таблиці грамотності, зайнятості, міського та сільського польського населення.

Жіноча історія, до якої відноситься тематика дослідження, відрізняється антропоцентричним підходом, який означає, що в центрі дослідження постають не просто особи певної статевої чи національної приналежності, а соціальні суб'єкти, які своїми практиками та взаємодіями виступали творцем історичного процесу, а їхній досвід є важливим для інтерпретації історичної реальності. В дисертації відмічається взаємовплив особистості польських жінок і соціально-культурного середовища, тим самим доводиться, що жінки не тільки підкорялись історичному процесу, але й брали в ньому активну участь.

Серед теоретичних праць, що вплинули на становлення гендерних досліджень, в тому числі і в історії, слід назвати теорію соціального конструювання П. Бергера і Т. Лукмана, теорію структурації Е. Гідденса та ін. Важливими для нашого дослідження виявились розвідки, присвячені тлумаченню терміна «клас» стосовно різних статей, на що звертала увагу німецька дослідниця Г.-Ф. Будде, соціологічні теорії П. Бурдьє та філософська концепція М. Фуко.

Гендерний підхід, який вирізняє дисертаційну роботу, розуміється як викриття механізмів диференціації суспільства на підставі приписування категорій за ознакою статі, визначення системи відтворювання відносин патріархату. Використовуючи теоретико-методологічну базу гендерної історії, за порадою провідної

американської дослідниці Дж. Скотт, проаналізовані існуючі форми репрезентації жінок, притаманні даному суспільству у визначений час. На підставі вивчення культурно-символічних уявлень про польських жінок, що включає аналіз правового становища, ідеологічних концепцій вирішення жіночого питання, побутової свідомості, візуальних репрезентацій зроблено висновки про панівні гендерні стереотипи тогочасного суспільства.

Жіноча історія як поле перетину різноманітних соціальних наук, включає в себе історію материнства, сексуальності, повсякденності, приватного життя та багато інших напрямків досліджень.

На сучасному етапі розвитку дослідники гендерної історії застосовують різноманітні методи дослідження, запозичені із суміжних наук – соціології, лінгвістики, економіки тощо. Гендерний підхід до дослідження громадської діяльності й приватного життя польських жінок Наддніпрянщини обумовив використання великої групи джерел, що вимагали таких методів дослідження: наративного аналізу, дискурс-аналізу, біографічного.

Під біографічним методом в роботі розумілось прагнення через призму біографії побачити соціальну дійсність, де життя індивіда тісно переплетено з середовищем. Завдяки біографічному методу визначені життєві стратегії польських вдів, а також виявлені фактори, які впливали на трансформацію їхнього соціального статусу.

Метод наративного аналізу використаний під час роботи з особовими джерелами, що дозволило встановити типове ставлення до соціальних функцій жінок у громадському чи приватному житті.

Контент-аналіз, кількісно-якісний метод, запозичений як і попередній, також із соціології, базується на вивченні змісту абстрактних формалізованих текстів, що не завжди являють собою послідовність, за допомогою яких можна визначити загальні тенденції. В суспільстві існує нерівноцінне сприйняття людей різних статей. На рівні повсякденної свідомості ми спостерігаємо різницю вимог до жінок і чоловіків, яку прослідковано на прикладі порівняння опублікованих у щотижневику «Крај» жіночих та чоловічих некрологів.

Сутність методу дискурс-аналізу полягає у постановці альтернативних питань до традиційних текстових джерел, що дозволяють виявити не події або ставлення до них авторів, а соціальні відносини, що стоять за текстом, а також пануючий дискурс. Залучення дискурс-аналізу дозволило виявити гендерні диспропорції в мемуарах і спогадах, стереотипи сприйняття польського населення в працях істориків.

Історія як і інші гуманітарні дисципліни, наприкінці XX – початку XXI ст. переживає візуальний поворот, пов'язаний із використанням в дослідженні візуальних джерел.

Жіночі образи в польському художньому мистецтві визначеного періоду стали основним предметом аналізу. Схема аналізу дозволила виявити існуючі у польському суспільстві символічні уявлення про жінок, міцно закарбовані у свідомість.

У роботі використано понятійний апарат, що вимагає уточнення. Польські жінки є в цьому випадку умовною соціальною групою, бо об'єднані на підставі

національної та статевої ідентичності жінки різнились за місцем проживання, соціальним і майновим статусом, релігією, віком. Отже, ми виходимо з того, що це є референтна група, яка є гетерогенною, неоднорідною суспільною групою, тому в наше завдання і входить визначити спільне й одиничне, охарактеризувати типове в соціальних функціях і практиках, а також специфічне, знайти чинники, що обумовлювали спільність польських жінок.

Під соціальною роллю розуміємо сукупність дій, що робить людина для реалізації певної позиції; соціальні практики – дії та взаємодії соціальних суб'єктів: індивідів та соціальних інститутів, що мають стійкий, довгочасний, масовий, відтворювальний характер. Соціальні практики мають подвійний характер: детерміновані соціальним середовищем і впливають на нього.

До сфер громадського життя відносять різноманітні види діяльності (економічної політичної), соціальні інститути (школа, церква), соціальні відносини – взаємозв'язки в суспільстві. Отже, аналізуючи громадське життя польських жінок, акцентовано увагу на їхню участь у матеріальному виробництві, соціальних інститутах, громадських організаціях тощо.

Приватне життя, яке є важливою частиною життя особистості, включає сферу життєдіяльності людини, що не контролюється з боку держави або суспільства. Вивчення приватного життя ускладнюється обмеженням набором джерел, але допомагає глибше дослідити історію жінок і визначити їх місце в системі суспільних відносин.

У науковій роботі використане поняття «жіночий рух», що розуміється як будь-яка громадська активність жінок, спрямована на соціальні зміни.

Використання загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, а також залучення методології суміжних історії дисциплін, що відзначають гендерний підхід в історії, дозволило провести ґрунтовний аналіз соціальних взаємовідносин, які дозволяють створити комплексну картину громадського й приватного життя польських жінок Наддніпрянщини в другій половині XIX – на початку XX ст.

Другий розділ **«Соціально-демографічна характеристика польських жінок та їх участь у соціально-економічному житті»** складається з трьох підрозділів, що присвячені аналізу польських жінок як окремої соціальної групи, особливостям їхньої освіти та зайнятості у суспільному виробництві.

Підрозділ 2.1 *«Соціально-демографічна характеристика польських жінок»* присвячений аналізу чисельності, розселення, станового складу, а також особливостям світогляду польських жінок з різних соціальних груп. Демографічну характеристику польських жінок Наддніпрянської України представлено за декількома статистичними джерелами, за допомогою яких можна зробити висновки про динаміку розвитку цієї соціальної групи.

Більшість польок були мешканками правобережних губерній, що пояснюється тривалим перебуванням цих територій в межах Речі Посполитої. Однак провал національно-визвольних повстань та політика царату, спрямована на утиски і переслідування поляків в другій половині XIX – на початку XX ст. спричинили заселення ними міст Лівобережжя та Півдня, що було пов'язано також зі швидкими темпами розвитку окремих регіонів.

Переважаюча частина польського населення жила у селах, і лише в Харківській, Херсонській та Полтавській губерніях більшість польок була жителями міст. Польські жінки представлені практично у всіх великих містах України – Києві, Одесі, Харкові, Катеринославі, що пояснюється пропозицією робочих місць і працевлаштування. Але значний відсоток польок населяв міста Правобережжя – Житомир, Бердичів, Вінницю, Проскурів, де шанси жінок знайти роботу були незначними, але польське населення мало тут історичні традиції замешкання.

Найчисленніша група польських жінок належала до стану селянства, які мешкали, в основному, на Правобережжі. Незначним за кількістю, але надзвичайно впливовим було польське дворянство українських губерній, що являло складний соціальний організм. Суперечлива й неоднозначна політика царату, залучення дворянства у соціально-політичне і економічне життя регіону спричинили значні розбіжності у соціальних стратегіях, практиках і суспільній свідомості цієї групи населення. Протистояння русифікації вилилось підтримкою мови і релігії, як засадничих інтегровальних принципів польського народу.

Характерною особливістю менталітету заможних польських кіл стали суперечливі тенденції, що ґрунтувалися на національних ідеалах служіння Вітчизні і прагненні пристосуватись до соціально-економічних перетворень капіталістичної епохи разом з необхідною лояльністю до влади, що спричинило поміркованість громадських позицій польських дворянок.

Національна свідомість інтелігенції, позбавленої легальної можливості зберігати національну ідентичність, в умовах русифікаційного наступу та інонаціонального оточення піддавалась змінам. Польська декласована шляхта стала основною соціальною базою нелегальних рухів. Виховані в традиціях патріотизму і служіння Вітчизні вони присвячували життя громадській діяльності, ставали провідниками ліберальних цінностей, виступаючи рушійною силою демократичних перетворень у суспільстві.

В підрозділі 2.2. *«Жіноча освіта»* проаналізовано стан розвитку та особливості початкової, середньої та вищої освіти польських жінок Наддніпрянщини.

Мовою навчання для багатьох жінок стала російська, офіційна мова навчальних закладів, але статистичні дані щодо іншої, рідної мови освіти (від 6% у Харківській до 38 % у Волинській губерніях) свідчать про розповсюдження домашнього початкового навчання та існування приватних польських закладів освіти на Правобережжі, втім такі заклади не стали провідниками прогресивної жіночої освіти. Така освіта відповідала патріархальним традиціям і була поставлена на службу національним інтересам польського населення.

Нелегальні польські пансіони повинні були компенсувати брак польських жіночих середніх навчальних закладів у південно-західних губерніях. Освіта в таких закладах тісно перепліталась із релігійним вихованням.

Джерела свідчать про низький рівень вищої освіти польських жінок, що було характерною особливістю не тільки цієї національної групи в Росії. Саме тому

першочерговим завданням жіночого руху в другій половині XIX ст. був доступ жінок до навчання в університетах.

Третій підрозділ 2.3. «*Зайнятість у суспільному виробництві*» присвячено аналізу трудової діяльності жінок, а саме характеристики сфер зайнятості польок у галузях виробництва в різних регіонах Наддніпрянщини, виконуваної праці й її оплати, умов життя робітниць.

Найбільш поширеною жіночою професією польок Наддніпрянщини була служба як прислуги – в цій сфері працювало від 25 % всіх працюючих жінок у Харківській до 46 % у Катеринославській губерніях. Розповсюдженість цієї професії була обумовлена її низькою кваліфікацією, відсутністю вимог підготовки й належної освіти. Одночасно ця професія була низькооплачуваною і не мала правової регламентації, що унеможливлювало правовий захист робітниць.

Поширенням засобом існування польських жінок було отримання дивідендів з капіталів, спричинене як вимогами ринкових відносин, так і утисками польського чоловічого населення в післяповстанський період. Виключення чоловіків своєї національної групи зі сфери управління економічним життям на Правобережжі, спрямоване в цілому на польське населення, сприятливо позначилось на розширенні економічного потенціалу польських жінок. Значна кількість жінок були задіяні у виробництві одягу, сфері освіти, сільському господарстві.

Динаміка розвитку освіти польських жінок та їх включення у суспільне виробництво свідчать про поступове залучення жінок до публічної сфери, посилення їх участі у соціально-економічному житті країни.

Третій розділ «**Польські жінки в суспільній свідомості**» ставить за мету розкрити місце жінки в різних її сферах – в громадсько-політичній думці, праві, побутовій свідомості, мистецтві. Образи жінки, з одного боку, відбивали реальність, з іншого – виступали ідеалізацією або гіперболізованим символом, на які потрібно рівнятись у дійсності.

У підрозділі 3.1. «*Жіноче питання в громадсько-політичній думці*» проаналізовано проблему емансипації жінок другої половини XIX – на початку XX ст., що стояла перед громадськістю Російської імперії, в тому числі й Царства Польського. Польські жінки Наддніпрянщини виявили активність у боротьбі за свої права, але в своїй громадській діяльності керувались ідеологічними програмами, запозиченими із польської громадської думки.

На початку 1860-х рр. ліберально-демократичні кола російського суспільства виступали за рівність жінок, за надання їм права на доступ до вищої освіти, до отримання професій і посад, за зміну статусу жінки в родині і суспільстві. В польській громадській думці такі ідеї висували варшавські позитивісти.

Наприкінці XIX ст., коли деякі завдання фемінізму були вирішені, програма еволюціонувала, наголошуючи на необхідності надання жінкам права голосу. Ліберальні кола російського і польського суспільства розширили свою програму змін у жіночій освіті й праці.

В риториці польських консервативних кіл, до яких можна віднести угодовський табір, націонал-демократів і католицьку церкву польська жінка

виступала в ролі матері, Берегині, за якою закріплене чітко визначене місце в системі родинних відносин.

Виокремився і радикальний напрям громадської думки, представлений соціалістичними програмами, в яких жіноче питання залишалося складовою більш широкого класового. Одночасно на сторінках жіночої преси з'явилися гасла з вимогами не тільки рівних прав, а й права голосу, що свідчить про відокремлення фемінізму від інших ідеологічних напрямків, зокрема, від лібералізму.

На відміну від російських, польські видання акцентували увагу на національному питанні, оскільки для бездержавного суспільства воно було найбільш важливим.

Еволюція правового статусу польок висвітлена в підрозділі 3.2. *«Правове становище польських жінок»*. Становище польських жінок у Наддніпрянщині було обумовлено їх належністю до національної та статевої групи.

Модернізація суспільно-політичного та соціально-економічного життя кінця XIX – початку XX ст., потреба в залученні жінок до виробництва вимагала надання їм прав щодо отримання освіти й посад. Водночас ті галузі трудової діяльності, де найбільше були задіяні жінки – прислуга, кустарне виробництво – так і залишались неупорядкованими, що спричиняло неможливість захистити свої трудові права. Правове становище жінок у приватній сфері залишалося незмінним, і регулювалося традиційним правом і церквою. Католицьке віросповідання, до якого здебільшого належали польські жінки, передбачало підлегле становище жінки в шлюбі.

Вивченню буденних стереотипів усприйнятті жінки присвячений підрозділ 3.3. *«Образ жінки в побутовій суспільній свідомості»*. На підставі застосування контент-аналізу до публікацій виявлено, що в польському соціумі міцно закарбувалися гендерні стереотипи, що визнавали за жінками й чоловіками набір різних соціальних функцій.

Жінки уособлювались як частина роду, сім'ї, носії «вічних» моральних цінностей – любові, жертвності, доброти. Їх основне завдання полягало у збереженні основних морально-етичних засад, непорушності польської родини, а ідеалом було служіння вірі та сім'ї. Чоловіки, натомість, сприймалися як дійові особи суспільного життя, головним завданням яких було виконання громадських обов'язків. Такі уявлення свідчать про консервативність польського суспільства, закоренілість у ньому патріархальних традицій та релігійних канонів. Ці побутові уявлення стояли на заваді модернізаційним змінам у статусі жінок.

Підрозділ 3.4. *«Образи жінки у польському мистецтві (візуальні репрезентації жінок у польському малярстві)»* характеризує жіночі постаті на полотнах польських митців з метою виявлення типових образів, що представляли сучасниць. Візуальні джерела, до галереї яких увійшли твори відомих художників доби, лише підтверджують властиві польському суспільству образи жінок – матерів, вірних дружин, символів жертвності. Асоціації з Марією, Полонією, язичницькими богинями представляють ідеалізовані образи, часто дихотомічні. Лише жіноче мистецтво утверджує не символічний або еротичний погляд на жінку, а реалістичний у всій його розмаїтості.

Отже, суспільно-політична думка виражала, в цілому, традиційну систему норм і уявлень щодо статусу жінок. Пореформена модернізація країни впливала на

зміни у сприйнятті жіноцтва: ліберально-демократичні видання стали рушієм процесів емансипації, а широке застосування жіночої праці впливало на еволюцію законодавства, що регулювало норми публічного права. Разом з тим у побутовій свідомості, сфері приватного життя, символічному світі мистецтва за жінками закріплювались їх «традиційні» соціальні ролі.

Четвертий розділ **«Польський жіночий рух»** містить аналіз причин і передумов активізації громадської діяльності польських жінок в регіоні, включає характеристику провідних течій, організаційних форм і етапів жіночого руху.

Підрозділ 4. 1 *« Головні тенденції розвитку російського та польського жіночого руху в другій половині XIX – на початку XX ст.»* розкриває провідні течії жіночого руху як в Російській імперії, так і в польських землях, що впливали на становлення й розгортання польського жіночого руху в Наддніпрянщині. Громадська активність росіянок і польок була складовою міжнародного жіночого руху, а суспільно-політичні умови імперій спричинили особливості їх провідних завдань та організаційних форм, що мали багато схожого, а саме: загальні цілі – досягнення рівних прав в соціально-економічній сфері, форми діяльності, що виразились у боротьбі за доступ до вищої освіти, різноманітних професій, у діяльності товариств взаємодопомоги та благодійності.

У 1860–1890-х рр. жіноче питання, що турбувало публіцистів і суспільно-політичних діячів, почало вирішуватися силами громадськості. В цей період жінки отримали доступ до вищої освіти; опанували нові сфери виробничої діяльності, створюючи артілі, комуни, жіночі майстерні; ставали дієвими учасницями революційного руху. Завдання національного визволення чи здобуття прав жінок відступали на другий план у порівнянні з боротьбою проти існуючого ладу.

З революцією 1905 р. в Російській імперії почався новий етап розвитку жіночого руху, що характеризувався активізацією участі жінок в громадському житті країни, формуванням окремої течії жіночого руху, що прагнула боротись за права жінок. Російські жіночі феміністичні організації були слабкими, роз'єднаними і вимагали підтримки різних політичних сил. Польські феміністичні товариства посіли окреме місце в громадському житті країни, відокремившись від всіх інших суспільних течій. Саме вони стали прикладом для перших польських феміністичних товариств Наддніпрянської України.

Зародження і розгортання жіночого руху в Російській імперії не могло оминути польських жінок українських земель. Їх незначна чисельність, інонаціональне та іновірне оточення, домінуючий характер імперської культури впливали на темпи розгортання в регіоні польського жіночого руху. Діяльність революційних гуртків у Наддніпрянщині, товариств взаємодопомоги, просвітницьких організацій «втягувала» у свої лави польських жінок, незважаючи на їх багатонаціональний характер. Впливові позиції католицької церкви, її діяльність у сфері соціальної опіки та благодійництва стали передумовами поширення у правобережних і південних українських губерніях польських консервативних і клерикальних жіночих товариств.

Активізація і лібералізація громадського життя в роки революції 1905–1907 рр. сприяла пожвавленню національного жіночого руху, в тому числі й

польського. Разом з українськими жінками польки брали участь у культурно-просвітницьких організаціях, товариствах захисту жінок. Існування в регіоні двох течій жіночого руху з одного боку, сприяло передачі досвіду, посиленню ваги жіночих ініціатив і заходів, з іншого – становило конкуренцію польським жіночим товариствам, які не мали такої потужної громадської підтримки як українські.

В підрозділі 4.2 «Участь польок у загальноросійському революційному русі» проаналізовано діяльність польських жінок Наддніпрянщини у ліворадикальних організаціях: передумови залучення жінок у боротьбу з суспільно-політичним устроєм, соціальну базу учасниць таємних гуртків, форми роботи і її значення.

В ліворадикальних організаціях жіноче питання було складовою проблеми соціального визволення, боротьбою за права всіх пригноблених. Польські жінки нарівні з українками й росіянками «ходили в народ», брали участь у революційних гуртках, були виконавцями терористичних актів.

Жахливі наслідки розгрому Січневого повстання, утиски польського населення в південно-західних губерніях, популярність гасел «органічної праці» на деякий час відволікли поляків від радикальних програм боротьби з царатом, що спричинило незначну кількість польок у ліворадикальних організаціях.

Передумовами збільшення чисельності жінок у революційному русі на початку XX ст. можна вважати широку популярність соціалістичних і національно-демократичних гасел, розширення соціальної бази руху – збільшення кількості студентської молоді, серед яких були й жінки, національний характер революційних гуртків.

Більшість учасниць радикальних товариств походили із середніх прошарків суспільства – різночинців, інтелігенції, але всі вони отримали добру домашню, іноді – університетську освіту. Однак навіть у лавах цих товариств жінки виконували традиційні підлеглі ролі, а питання досягнення їх рівноправності так і залишалось другорядним.

Підрозділ 4.3. «Феміністичний напрямок польського жіночого руху в Наддніпрянщині» розкриває діяльність польських жіночих товариств Наддніпрянщини – *Kola kobiet polskich Kijowa* (1907 р.) та Одеського товариства рівноправ'я польських жінок (1913 р.), їх завдань, напрямків і форм діяльності.

І київське, і одеське польські жіночі товариства мали схожі цілі – допомога жінкам в отриманні належної освіти, професії, соціального захисту, медичного обслуговування тощо. Такі завдання організацій були сформульовані у дусі ліберального фемінізму, гасла якого стали ознакою жіночого руху другої половини XIX – початку XX ст. Отже, культурно-просвітницьку діяльність, спрямовану на зміну свідомості жінок, залучення їх у громадський рух, що допомогло б їм стати повноправними особами, здатними самостійно реалізувати свої можливості, можна вважати феміністичною. Разом з тим ідеї суфражизму – здобуття політичних прав – так і не були поставлені в польському жіночому русі Наддніпрянщини. Подібними були і форми діяльності Одеського і Київського товариств: влаштування публічних зібрань, лекцій, бібліотек, професійних курсів тощо.

Київське товариство зосередилось, переважно, на культурно-просвітницькій роботі, яка сприяла зростанню свідомості жінок, підвищенню їх статусу в

суспільстві. Одеське польське жіноче товариство прагнуло втілювати феміністичні ідеї в життя, але не потужило їх реалізувати, наштовхнувшись на перешкоди влади.

Польські жіночі товариства, що виникли в Наддніпрянщині на початку ХХ ст., стали вагомою складовою жіночого руху. Їх діяльність свідчить про поширення ідей емансипації, як вони були трактовані в означений період у польському середовищі українських земель.

В підрозділі 4.4 *«Рух взаємодопомоги»* висвітлено діяльність польських жіночих товариств взаємодопомоги в Наддніпрянщині, визначено їх особливості та соціальний склад учасниць, охарактеризовано форми підтримки жінок й роль церкви в цьому процесі.

У містах Правобережжя та Одесі польські жінки утворили товариства взаємодопомоги працюючих жінок – Товариства жіночої прислуги св. Зіти, Dzwignia, Praca тощо. Влаштування спільного виробництва, пошук роботи і допомога при її втраті, організація дешевих їдалень та житла – ті конкретні дії, які прагнули втілити в життя організації, замінивши відсутність соціального захисту з боку держави і роботодавців. Важливу роль у поширенні руху взаємодопомоги відігравала католицька церква.

Польські жіночі товариства були як організаціями взаємної підтримки, так і організаціями опіки (патронацькими), яку здійснювали жінки з заможних кіл над працівницями. Таким чином, класові протиріччя стали пунктом розламу польського жіночого руху взаємодопомоги.

Реальна допомога, що мала важливе значення для жінок, не стала передумовою для боротьби з дискримінаційним становищем на ринку праці, не сприяла змінам у жіночій освіті. Участь у русі взаємодопомоги надавала польським жінкам досвід колективних дій та організаційної діяльності, підвищувала самооцінку, поліпшувала умови життя і праці.

Підрозділ 4.5. *«Участь польських жінок у релігійних організаціях»* висвітлює діяльність католицьких жіночих орденів у Наддніпрянщині на початку ХХ ст.

Серед найбільш розповсюджених релігійних організацій польського жіноцтва були чернечий орден Доньок пресвятого Серця діви Марії (Серціанок), чиї осередки існували в Житомирі, Києві, Кам'янці-Подільському і в інших містах, а також францисканок Родини Марії, громади яких виникли в Одесі та на Поділлі. Вони поширювалися на території Наддніпрянщини завдяки підтримці католицьких священиків, які ставали ініціаторами заснування таємних монастирів і допомагали їм, здійснюючи як духовну опіку, так і часткове фінансування їх діяльності.

Водночас діяльність релігійних осередків впливала на становище польського жіноцтва краю. Громади здійснювали професійну освіту жіноцтва, влаштовуючи майстерні, де навчали кравецтву, вишивці, а потім і надавали роботу в них. Крім працевлаштування, дівчата отримували притулок і гуртожиток. Заслуга такого різновиду соціально-християнського фемінізму у його польському варіанті полягала в адаптації жіноцтва до нових соціально-економічних умов, і одночасно у самореалізації жінок, які завдяки релігійним громадам змогли реалізувати свій професійний потенціал.

Важливе значення у релігійних громадах надавалось не тільки душпастирській роботі, але й поширенню національної освіти. Отже, навіть участь жінок у релігійних організаціях сприяла національній єдності і була складовою національно-визвольного руху поляків.

Провідною течією громадського руху польських жінок була діяльність в галузі підтримки національної культури й поширення освіти, що охарактеризована в підрозділі 4.6. *«Культурно-просвітницька діяльність польських жінок»*. Аналіз діяльності польок у різноманітних товариствах – Oświata, Ogniwo, Domie Polskim, дозволив зробити висновки про форми участі жінок у різноманітних організаціях і зібраннях, про значення цієї діяльності як для жінок, так і в цілому для польської спільноти Наддніпрянщини.

Хвиля утворення польських таємних початкових шкіл після 1905 р. спричинила активізацію діяльності жінок в галузі просвітництва, хоча жінки традиційно брали участь у заходах, спрямованих на подолання неписьменності й поширення освіти й національної культури. На правобережній Україні були відкриті численні початкові таємні школи, просвітницькі організації, в яких брали активну участь жінки, виступаючи вчительками й виховательками.

Утворені у великих містах Наддніпрянщини товариства Ogniwo, Oświata, Polonia, Dom Polski сприяли поширенню національної культури. Залучення жінок до роботи в цих організаціях надавало жінкам досвід громадської діяльності та застосування своїх здібностей і талантів, впливало на світогляд та самооцінку. Жінки не тільки входили до культурних товариств, але й пізніше змогли стати засновницями жіночих організацій.

В підрозділі 4.7 *«Благодійницька діяльність»* охарактеризовано участь польських жінок в галузі доброчинності, висвітлено напрямки й форми філантропічної діяльності, виявлено її значення.

Діяльність жінок у галузі меценатства була спрямована на організацію таємного шкільництва, в якому вони відігравали провідну роль. Поширення освіти власного народу вирішувало важливе питання його денаціоналізації, але жодним чином не впливало на зміну статусу жінок.

Найбільш поширеними формами роботи польок у сфері благодійництва була їх праця у доброчинних товариствах, переважно під егідою католицької церкви. Жінки брали участь у створенні й функціонуванні притулків, лікарень, шкіл, їдалень, богаділень.

На початку XX ст. у великих містах поляки створили світські організації, спрямовані на підтримку співвітчизників. Доброчинність, не як фінансова допомога найбільш нужденним, а як участь у житті тих, хто потребує опіки й турботи, стала новою формою благодійництва. Така діяльність сприяла становленню нового світогляду жінок, які включались у громадське життя, ставали його активістками й усвідомлювали свою роль у його перетворенні.

Розділ 5 **«Приватне життя польських жінок»** присвячений висвітленню основних функцій і соціальних ролей польських жінок у приватному просторі, а саме – місцю жінки в системі родинних відносин, материнству, як провідній соціальній ролі, а також гендерним особливостям функціонування пам'яті в польському середовищі та облаштування приватного простору, оскільки аналіз цих

сфер дозволив охарактеризувати місце жінки в польському соціумі Наддніпрянщини.

Підрозділ 5.1. *«Твердиня польськості: польська родина та місце в ній жінки»* характеризує польську родину, як первинну складову соціальної структури, провідні функції та значення жінки в ній.

Значення приватної сфери в житті польського суспільства зростало, що було спричинене несприятливими для соціуму суспільно-політичними умовами. Польська жінка була зосереджена у світі родини й оселі, де вона виконувала декілька соціальних ролей – дружини, матері, господині. Роль родини у вихованні майбутніх поколінь, здатних відродити Польщу, була провідною. Сім'я була осередком, відповідальним за збереження мови, звичаїв, релігійності, пам'яті. Відповідальність за збереження «польськості» в родині була покладена, перш за все, на жінок, які повинні були дбати про духовну атмосферу сім'ї, на противагу чоловікам, що вели громадське життя.

Незважаючи на існуючі національні чи гендерні стереотипи та посилення ролі традиційної польської родини, модернізаційні процеси в суспільстві призводили до її трансформації. Вибір шлюбного партнера залежав від власної ініціативи, а визначення взаємовідносин у родині формувалось протягом всього подружнього життя.

Підрозділ 5.2 *«Материнство: особливості в польському середовищі Наддніпрянщини»* розкриває особливості цієї соціальної ролі польських жінок.

Материнство було головною функцією, навіть, призначенням жінки. У збереженні польськості в родині, формуванні національної ідентичності у дітей, суспільство вбачало покликання жінки. Місце матері в родині залежало від характеру подружніх стосунків, матеріального достатку сім'ї і функцій жінки в ній, але воно було шанованим і надавало переваг жінкам у приватній сфері.

Прагнення емансипації жінок, яке в Західній Європі реалізовувалось жінками в боротьбі за свої права в публічній сфері, трансформувалось у польок в отриманні впливових позицій у приватній сфері.

В підрозділі 5.3. *«Гендерні аспекти формування пам'яті»* проаналізовано значення польських жінок у передачі родинної та національної пам'яті та їх вплив на формування історичної свідомості поляків Наддніпрянщини.

У суспільствах, позбавлених державності або тих, що проживають в оточенні інших етнічних груп, і обмежені в доступі до колективної пам'яті своєї нації або стану, вагоме місце займає сімейна пам'ять. Саме в таких умовах формувалась пам'ять поляків, що проживали в українських губерніях Російської імперії. Тільки в близькому оточенні співвітчизників поляки дізнавались про минуле своєї Батьківщини.

Жіночий вплив на дітей у багатьох польських родинах був домінуючим. Передача сімейних історій, книжкова культура польської спільноти, ритуалізація повсякденності, сімейне святкування урочистостей й роковин – методи формування альтернативної пам'яті у польському суспільстві Наддніпрянщини, що вступало у протиріччя з офіційною імперською версією історії. Родинна пам'ять, носієм і транслятором якої ставали жінки, була тією опорою, що дозволяла полякам

прагнути незалежності і об'єднання своєї Батьківщини і допомогла відродити Польщу.

В підрозділі 5.4. *«Гендерні аспекти організації простору у помешканнях польського населення»* висвітлені функції польських жінок в організації і упорядкуванні побутового життя родини, визначені гендерні диспропорції в облаштуванні фізичного простору домівки та плануванні подорожей.

Просторова організація життя поляків дає уявлення про функції, що виконували в польському соціумі чоловіки і жінки. Аналіз планування польського маєткового господарства та домівки доводить, що жінки були вільні в організації внутрішнього життя помешкання, в якому вони мали вагу і свободи. Влада жінки розповсюджувалась на службу, яка знаходилась під її керівництвом. Одночасно, зовнішньоекономічні стосунки маєтку були «чоловічою» справою. Товариське життя, що мало для поляків українських губерній важливе значення і впливало на всі інші сторони життя, було організоване таким чином, щоб у ньому брала участь вся родина. Суспільне життя надавало можливості жінкам використовувати неформальний вплив, але тільки в межах своєї етнічної та соціальної групи. Одночасно, зібрання жінок слугували передумовами для формування польського жіночого руху.

У **висновках** підбито підсумки дослідження, викладено основні результати та сформульовано головні положення, що виносяться на захист.

1. Дослідження громадського й приватного життя польських жінок Наддніпрянщини в другій половині XIX – на початку XX ст. є актуальною темою у вітчизняній історіографії.

Соціально-демографічний аналіз польських жінок довів, що вони були гетерогенною соціальною групою. Переважаючи за кількістю групу їх складали сільські мешканки Правобережжя. Серед міст, де проживало найбільше польських жінок, виділяються освітні й промислові центри – Київ, Одеса, Харків, а також міста Правобережної України – Житомир, Бердичів, Проскурів, Вінниця, що стали центрами польського жіночого руху. Найбільша група польок належала до стану селянства. Значною за кількістю також була група дворянок, чий майновий стан був амбівалентним, що спричиняло його розшарування.

2. Особливістю освіти польських жінок була її двомовність. Переважна більшість жінок отримували освіту російською мовою. Однак у правобережних губерніях дівчата отримували домашню початкову освіту або навчались в таємних навчальних закладах. Користувались популярністю в середовищі польських жінок таємні пансіони, де, на відміну від гімназій, вони навчались рідною мовою, але ці заклади не мали легального статусу і не могли стати основою для продовження навчання. Більш високий рівень освіти й зайнятості польських городянок став передумовою для зародження в містах жіночих товариств і зібрань. Поширення освіти, в тому числі середньої та вищої, сприяло активізації громадської позиції жінок, водночас, її патріархальність й національна спрямованість відбивались на закріпленні традиційного гендерного укладу і завданнях польського жіночого руху в Наддніпрянщині.

Парадоксальними наслідками розгрому Січневого повстання й заслання багатьох чоловіків став вимушений процес жіночої емансипації у сфері матеріального виробництва. Головними видами професійної зайнятості польських жінок були служба в приватних домогосподарствах, швацькі майстерні, педагогічна діяльність. Особливостями жіночої праці в багатьох сферах були відсутність юридичного захисту, свавілля працедавців.

3. У процесі модернізації суспільства питання щодо зміни статусу жінок було складовою програм суспільного розвитку. В другій половині XIX ст. апологетами жіночої емансипації виступали ліберально-демократичні видання Російської імперії, а в Королівстві Польському – варшавські позитивісти, в той час коли консерватори наголошували на незмінності позиції жінки в суспільстві. Наприкінці XIX ст., коли деякі завдання фемінізму були вирішені, ліберальна програма еволюціонувала, виступаючи за надання жінкам права голосу. В цей період жіноче питання стало складовою соціалістичної та національно-демократичної програм, де було підпорядковано основним ідеологічним інтересам. Провідним питанням польської громадської думки залишалось відродження державності, що спричиняло другорядність питань соціального розвитку. Тільки для прихильників фемінізму питання жіночої емансипації було першочерговим.

Асиміляційна політика царату, суспільні трансформації капіталістичної доби, пов'язані з класовим розшаруванням і наростанням соціальних суперечностей, зародження українського національно-демократичного руху ставили під загрозу збереження національної свідомості широких кіл польського суспільства. Цим обумовлена популярність програм національно-культурного розвитку поляків Наддніпрянщини, які підтримувались жіноцтвом.

У буденній свідомості й візуальних репрезентаціях жіночі ролі й функції відповідали канонам патріархального суспільства, в той час, коли передова громадська думка й окремі галузі права наголошували на зміні статусу й ролі жінок.

4. Громадська діяльність польських жінок Наддніпрянщини розвивалась у взаємозв'язку з жіночим рухом у Російській імперії, зокрема з польським жіночим рухом. Однак національна політика царату спричинила особливості польського жіночого руху в імперії. Польські жінки, відстоюючи інтереси співвітчизників, створювали товариства й організації, що протиставляли себе державі. Згуртованість польського суспільства виражалась в утворенні жіночих дворянських товариств, які не просто здійснювали благодійну діяльність, а розповсюджували просвіту й допомагали жінкам робітницям. У цих умовах католицька церква була з народом і, незважаючи на консервативну риторичку, стояла у витоків створення товариств взаємодопомоги та просвітницьких організацій.

У розповсюдженні польського жіночого руху в Наддніпрянщині можна виділити декілька етапів. Перший включає кінець 1860-х – початок 1880-х рр. Поширення соціалістичних ідей і прагнення змінити існуючий лад спричиняло участь польських жінок Наддніпрянщини у революційних гуртках, де вони прагнули боротись із соціальною несправедливістю.

Наприкінці 1880-х років розпочався новий етап польського жіночого руху, що характеризувався активізацією національно-патріотичної діяльності за активної

підтримки католицької церкви. До початку XX ст. в Наддніпрянщині розгорнулась мережа таємних початкових польських шкіл, організованих, в тому числі, за участі жінок і за підтримки місцевого населення. Католицька церква підтримувала польське населення, створюючи благодійні організації, а також сприяючи функціонуванню жіночих релігійних громад на Правобережжі.

Легалізація національно-культурних установ у 1905 р. сприяла піднесенню польського громадського руху в Наддніпрянщині. Саме в цей період в багатьох містах Наддніпрянщини виникли культурно-просвітницькі організації, які гуртували польське населення, сприяючи збереженню національної культури. Одночасно активізувалася й діяльність революційних угруповань, які прагнули зміни соціального устрою. Польські жінки брали участь як в поміркованих, так і в радикальних організаціях, виконуючи різноманітні організаторські функції.

5. Провідною течією громадського руху поляків була культурно-просвітницька, що розгорнулась після дозволу відкриття національно-культурних організацій. Жінки брали участь у влаштуванні польських початкових шкіл, а також в організації різноманітних акцій товариств *Oświata*, *Ogniwo*, *Dom Polski*. Потужним був і рух взаємодопомоги, що розгорнувся в містах Правобережжя за сприяння католицької церкви, з метою захисту професійних інтересів. Незначною була участь польських жінок у ліворадикальних організаціях, але з поширенням революційного руху на початку XX ст. вона активізувалась. Традиційною сферою жіночої громадської активності було благодійництво, що виражалось і у спільних з церквою ініціативах, і в індивідуальній філантропічній діяльності. На початку XX з'явилися й світські доброчинні товариства, де жінки посіли значне місце. Під егідою католицької церкви наприкінці XIX – початку XX ст. на Правобережжі та Півдні розгорнулась мережа жіночих релігійних громад.

6. У 1907–1909 рр. в декількох містах Наддніпрянщини виникли перші польські феміністичні організації, що мали на меті захист інтересів саме польського жіноцтва. Приклад жіночих товариств Польщі, їх підтримка впливали на оформлення програм розвитку й форм діяльності аналогічних організацій у Наддніпрянщині.

Створені в Києві 1907 р. Товариство польських жінок та в Одесі 1913 р. Товариство рівноправ'я польських жінок прагнули поліпшувати соціальне становище жіноцтва, намагаючись сприяти їх освіті, працевлаштуванню, поліпшенню побутових умов і медичного обслуговування, юридичному захисту. Діяльність організацій, попри всі заборони й утиски влади, сприяла становленню самосвідомості жінок, давала досвід спільної діяльності й відстоювання своїх прав. Київське товариство було більш поміркованим і зосередилось здебільшого на культурно-просвітницькій діяльності, надаючи жінкам можливість розширювати кругозір, поглиблювати знання, брати участь у громадських акціях. Натомість Одеське товариство виявляло ініціативи практичної допомоги польським жінкам міста у працевлаштуванні, але подальшу діяльність так і не змогло розвинути, позаяк наštтовхнулось на заборони місцевої влади.

В українських містах польські жінки здійснювали ініціативи, що відповідали вимогам феміністок, але й враховували умови розвитку й потреби місцевих

жителюк. І хоча названим товариствам не вдалось перетворитись у потужну громадську силу, їх прагнення виступити з вимогами польських жінок свідчить про становлення їх активної громадської позиції, зростання свідомості. Діяльність названих організацій доводить не тільки поширення феміністичних ідей серед польських жінок Наддніпрянщини початку ХХ ст., але й їх готовність відстоювати ці ідеї, трансформувати їх відповідно до існуючих умов.

7. Ідеї боротьби за соціальну справедливість, поліпшення освітнього чи культурного рівня співвітчизників, допомоги найбільш незахищеним колам населення знаходили відгук у польських жінок, сприяючи активізації громадського життя польської спільноти регіону в цілому. Діяльність товариств взаємодопомоги – влаштування гуртожитків, майстерень, шкіл професійної підготовки, лікарень і притулків, культурно-просвітницьких акцій допомагала становленню міського жіночого пролетаріату, слугуючи прототипом професійних спілок, яких були позбавлені жінки. Поява товариств взаємодопомоги й організацій феміністичного спрямування засвідчила усвідомлення польками необхідності самоорганізації. Релігійні громади, що займались культурно-просвітницькою роботою і взаємодопомогою, посилювали авторитет церкви в очах мирян, а жінкам надавали соціальний захист, якого вони були позбавлені від держави й суспільства. Діяльність польських жінок у різноманітних культурно-просвітницьких та благодійних товариствах дозволяла зберігати національну свідомість, поширювати національну культуру, залучати до неї широкі кола польського населення.

8. Провідною сферою життєдіяльності польських жінок залишався приватний простір – світ родини й домівки. Практики родинного життя свідчать, що жінки з гідністю несли звання берегині польськості, особливо в родинях інтелігенції та заможного дворянства. В тих родинях, які мешкали в багатолюдних поліетнічних містах і вимушені були включатись у виробничу діяльність, кордони приватності родини розмивались, а національна ідентичність не відігравала провідної ролі у свідомості жінок.

Головним призначенням, навіть покликанням польської жінки, вважалось материнство, яке розумілось не тільки як біологічна функція, а й символічна і культурна. На матері лежала відповідальність за формування національно свідомих наступних поколінь. Жінки не тільки передавали дітям знання мови й релігійність, вони формували первинні уявлення про минуле Вітчизни, якої не було на карті, про героїв повстань, на чиїх подвигах було виховане не одне покоління поляків, вони прищеплювали повагу до літератури й музики. Відсутність національних освітніх чи громадських установ спричинила неможливість вияву національних почуттів у суспільній сфері, що повністю перекочувало до сфери родинного життя. Більш ніж столітня бездержавність Польщі та її відродження у 1918 р. довели, що за весь цей час польське населення не позбулось, а плекало й вибудовувало національну свідомість.

9. Значення польської родини в зазначений період зміцнювалось, що пояснюється утисками поляків в громадсько-політичній сфері, обмеженням діяльності поляків в установах, заборонами у сфері освіти й культури. Саме родина залишалась первинним осередком соціалізації позбавленого державності суспільства, тому її роль у вихованні майбутніх поколінь, здатних відродити

Польщу, була провідною. Саме на родину покладалось завдання збереження національної ідентичності – мови, звичаїв, релігійності, пам'яті. Одночасно саме родина відігравала головну роль у передачі побутової свідомості, соціальних уявлень і стереотипів, що закріплювало її традиційність та замкненість, перетворювало її у консервативний інститут, що відтворював патріархальні відносини. Участь жінок в трансляції та передачі соціокультурного досвіду, їх панівний вплив на соціалізацію дітей разом з посиленням значення приватної сфери у польському суспільстві дозволяє визначити їх провідну роль у збереженні національної ідентичності поляків Наддніпрянщини.

Основні положення дисертації викладено у публікаціях:

Монографія:

Ніколаєнко О. О. Польські жінки Наддніпрянської України в другій половині XIX – на початку XX ст.: громадське і приватне життя. Монографія / О. О. Ніколаєнко. – Харків: Вид-во НТМТ, 2015. – 360 с.

Рецензія: Міронова І. [Рецензія] Ніколаєнко О. О. Польські жінки Наддніпрянської України в другій половині XIX – на початку XX ст.: громадське і приватне життя. – Харків, 2015. – 360 с. / І. Міронова // Чорноморський літопис: науковий журнал. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2016 – Вип. 11. – С. 167;

Черчович І. І. [Рецензія] Ніколаєнко О. О. Польські жінки Наддніпрянської України в другій половині XIX – на початку XX ст.: громадське і приватне життя. Монографія / О. О. Ніколаєнко. – Харків: Вид-во НТМТ, 2015. – 360 с. / І. І. Черчович // Український історичний журнал. – 2016. – № 4. – С. 198-201.

Статті у фахових виданнях, в тому числі, що включені до міжнародних наукометричних баз:

1. Ніколаєнко О. Жіночий рух в Королівстві Польському в 60-90-ті рр. XIX ст. / О. Ніколаєнко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія «Історія та географія». – 2007. – Вип. 28. – С. 257-263.
2. Ніколаєнко О. Жіноча освіта в середовищі польського населення Південно-західних губерній Російської імперії в 60-х рр. XIX – початку XX ст.» / О. Ніколаєнко // Історичний архів. (Index Copernicus, Ulrich's Periodical Directory). – 2008. – В. 2. – С. 138-146.
3. Ніколаєнко О. О. Участь поляків у громадському житті Північного Причорномор'я наприкінці XIX – початку XX ст. / О. Ніколаєнко // Історичний архів. (Index Copernicus, Ulrich's Periodical Directory) – Миколаїв, 2010. – В. 5. – С. 28-32.
4. Ніколаєнко О. О. Громадська діяльність польських жінок північного Причорномор'я наприкінці XIX – початку XX ст. / О. Ніколаєнко // Культура народів Причорномор'я. – 2011. – № 200. – С. 91-93.
5. Ніколаєнко О. О. Гендерні аспекти організації простору у польських маєтках південно-західних губерній Російської імперії / О. Ніколаєнко // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія» / Харківський національний

- педагогічний інститут імені Г. С. Сковороди. – Харків: Колегіум, 2012. – Вип. 43. – С. 64-70.
6. Ніколаєнко О. Громадська діяльність польських жінок Одеси на початку XX ст. / О. Ніколаєнко // Чорноморський літопис – 2012. – № 6. – С. 82-89.
 7. Ніколаєнко О. Польський жіночий рух взаємодопомоги в Наддніпрянщині на початку XX ст. / О. Ніколаєнко // Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – Львів, 2012. – Вип. 5. – С. 38-43.
 8. Ніколаєнко О. Вирішення жіночого питання в жіночій пресі другої половини XIX – початку XX ст. / О. Ніколаєнко // Слов'янський вісник. Зб. наук. праць. – Рівне, 2013. – Вип. 15 – С. 32-36.
 9. Ніколаєнко О. О. Жіночий рух у Королівстві Польському на початку XX ст. / О. О. Ніколаєнко // Гілея. Збірник наукових праць. (Google Scholar, Index Copernicus, EBSCO Publishing. Inc, Scientific Indexing Services, InfoBase index, РИНЦ.) – Київ, 2013. – Вип. 70. – С. 122-127.
 10. Ніколаєнко О. Організації польського жіноцтва на Волині наприкінці XIX – на початку XX ст. / О. Ніколаєнко // Волинські історичні записки. Зб. наукових праць. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013 – Т. 9. – С. 119-123.
 11. Ніколаєнко О. Правовий статус польських жінок у Наддніпрянщині у другій половині XIX–початку XX ст. / О. Ніколаєнко // Мандрівець. – 2013. – № 6. – С. 24-27.
 12. Ніколаєнко О. Жіночий рух в Польщі на початку XX ст. / О. Ніколаєнко // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. (РИНЦ) – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – Вип. 11. – С. 143-150.
 13. Ніколаєнко О. О. Революційна діяльність польських жінок в Наддніпрянщині в 1870-1914 рр. / О. Ніколаєнко // Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць. (Google Scholar, Index Copernicus, EBSCO Publishing. Inc, Scientific Indexing Services, InfoBase index, РИНЦ.) – К., 2014. – Вип. 81. – 372 С. – С. 22-26.
 14. Ніколаєнко О. Польський жіночий рух в Наддніпрянщині наприкінці XIX – початку XX ст. за матеріалами вітчизняних архівів / О. Ніколаєнко // Пам'ятки: археографічний щорічник. – К, 2013. – Т. 14. – С. 22-30.
 15. Ніколаєнко О. Участь польських жінок у релігійному русі в Наддніпрянщині наприкінці XIX – на початку XX ст. / О. Ніколаєнко // Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – Львів, 2013. – Вип. 6. – С. 32-38.
 16. Ніколаєнко О. Благодійницька діяльність польських жінок Наддніпрянщини наприкінці XIX – на початку XX ст. / О. Ніколаєнко // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини/ Гол. ред. Л. М. Алексієвець. (РИНЦ) – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – Вип. 14. – С. 100-105.
 17. Турбота про дітей у діяльності польських товариств Наддніпрянщини наприкінці XIX – на початку XX ст. / О. Ніколаєнко // Україна-Польща: історична спадщина, суспільна свідомість / [відп. ред. Микола Литвин]; Національна академія наук України, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича. – Львів, 2016. – Вип. 9. – С. 17-25.

18. Ніколаєнко О. Співпраця польських та українських жінок Наддніпрянщини в другій половині XIX – на початку XX ст. / О. Ніколаєнко // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. Редакцією проф. І. С. Зуляка. (РИНЦ) – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – Вип. 2. – Ч. 1. – С. 120-123.

Статті у періодичних виданнях іноземних держав:

1. Николаенко О. Занятость польских женщин юго-западных губерний Российской империи в общественном производстве в конце XIX – начале XX вв. / О. Николаенко // Женщины в российском обществе. – Иваново, 2010. – № 4. – С. 41-50.
2. Николаенко О. А. Гендерные аспекты формирования памяти (на примере поляков Юго-западных губерний Российской империи в конце XIX-начале XX вв.) О. Николаенко // Женщины в российском обществе. – Иваново, 2012. – № 2. – С.16-24.
3. Николаенко О. Сравнительный анализ русского и польского женского движения во второй половине XIX – начале XX вв.: историографический обзор / О. Николаенко // Rocznik Instytutu Polsko-Rosyjskiego. – Wrocław, 2012. – № 2 (3). – S. 50-75.
4. Николаенко О. А. Твердыня польскости: стратегии сохранения национальной идентичности в польском обществе украинских губерний в конце XIX – начале XX вв. / О. А. Николаенко // Yearbook of Eastern European studies. – Wrocław, 2013. – № 2. – P. 87-98.
5. Nikolayenko O. Charakterystyka porównawcza działalności polskich kobiecych organizacji na Ukrainie Naddnieprzańskiej na początku XX wieku / O. Nikolayenko // Przegląd Nauk Historycznych. – 2013. – R. XII, Nr. 2. – S. 253-261.
6. Ніколаєнко О. Польські жіночі релігійні громади на Правобережній Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. / О. Ніколаєнко // Studia z historii społeczno-gospodarczej XIX-XX wieku. – Łódź, 2014. – Studia XIII. – S. 71-80.
7. Николаенко О. Сравнительный анализ украинского и польского движения в Надднепрянской Украине во второй половине XIX – начале XX вв. / О. Николаенко // Rocznik Instytutu Polsko-Rosyjskiego. – Wrocław, 2015. – № 1 (8). – S. 22-33.

Публікації у інших виданнях, матеріали конференцій

1. Ніколаєнко О. Меценатство поляків в українських губерніях Російської імперії у гендерному вимірі / О. Ніколаєнко // Меценатство та його роль в суспільно-економічному і культурному житті України. Матеріали наукової конференції. Качанівка, 29-30 липня 2010 р. – Чернігів, 2010. – С. 118-125.
2. Николаенко О. Польская семья перед вызовами современности / О. Николаенко // Женская история и современные гендерные роли: переосмысливая прошлое, задумываясь о будущем. – Череповец, 2010. – Т. 1. – С. 136-142.

3. Николаенко О. Материнство в среде поляков украинских губерний Российской империи в конце XIX-начале XX вв. / О. Николаенко // Гендер и проблемы коммуникативного поведения. Сборник материалов четвертой международной научной конференции. – Новополюцк, 2010. – С. 89-93.
4. Николаенко О. Женский вопрос в польской общественно-политической мысли второй половины XIX-начала XX вв. О. Николаенко // История идей и история общества. Материалы IX Всероссийской научной конференции (г. Нижневартовск, 14-15 апреля 2011 г.) – Нижневартовск, 2011. – С. 131-133.
5. Ніколаєнко О. О. Участь польських жінок українських губерній в загальноросійському революційному русі наприкінці XIX – початку XX ст. / О. Ніколаєнко // Гендерна освіта – ресурс розвитку паритетної демократії. Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції. – Тернопіль, 2011. – С. 353-359.
6. Ніколаєнко О. Особливості зародження польського жіночого руху в південно-західних губерніях Російської імперії наприкінці XIX-початку XX ст. / О. Ніколаєнко // VI Богданівські читання. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Зб. наук. праць. – Черкаси: «Вертикаль», 2011. – С.312-315.
7. Николаенко О. Частная жизнь польских женщин в конце XIX – начале XX вв.: границы и пограничья. / О. Николаенко // Частное и общественное: гендерный аспект. Материалы Четвертой международной конференции. – М, ИЭА РАН, 2011. – Т. 1. – 555 С. – С. 67-70.
8. Ніколаєнко О. Просвітницька діяльність польських жінок в Правобережній Україні наприкінці XIX – початку XX ст. / О. Ніколаєнко // Жінки в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє. Матеріали п'ятої міжнародної конференції. – Київ, Університетське видавництво Пульсари, 2011. – С. 336-342.
9. Ніколаєнко О. Святі і грішниці – гендерне прочитання жіночих образів у польському малярстві кінця XIX – початку XX ст. / О. Ніколаєнко // Гендерна проблематика та антропологічні горизонти. Матеріали I Всеукраїнської наукової конференції 16-17 березня 2012 р. – Острог: видавництво національного університету «Острозька академія». – 2012. – С. 97-106.
10. Николаенко О. А. Нарративы поляков украинских губерний Российской империи: гендерные особенности / О. Николаенко // IMAGINES MUNDI. Альманах исследований всеобщей истории XVI-XX вв. ИСТОРИК, ТЕКСТ, ЭПОХА. Тезисы IV Международной научно-практической конференции Уральского отделения Российского общества интеллектуальной истории. – Екатеринбург, 2012. – С. 140-143.
11. Ніколаєнко О. О. Польська громада Києва наприкінці XIX – початку XX століття: гендерний аспект / О. Ніколаєнко // Київ і кияни у соціокультурному просторі століть: національний та європейський контекст: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 12 квітня 2012 р. – К. : Київський університет ім. Б. Грінченка. – 2012. – С. 86-89.

12. Николаенко О. Польское женское движение в юго-западных губерниях Российской империи в начале XX в. / О. Николаенко // Перекрестки. – 2012. – № 1-2. – С. 267-280.
13. Ніколаєнко О. О. Особливості формування ідентичності поляків східноукраїнського регіону наприкінці XIX – початку XX ст. / О. Ніколаєнко // Історична регіоналістика на зламі століть: актуальні питання: матеріали Міжнародної наукової конференції, 25-26 квітня 2012 р. – Луганськ: Вид-во «Ноулідж», 2012. – С. 89-91.
14. Ніколаєнко О. Громадська діяльність польських жінок Поділля наприкінці XIX – початку XX ст. / О. Ніколаєнко // Хмельниччина в контексті історії України. Матеріали всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції «Хмельниччина в контексті історії України». – Хмельницький, 2012. – С. 77-80.
15. Николаенко О. А. Трансформация польского женского движения в Украине в конце XIX – начале XX в. / О. А. Николаенко // Женщины и мужчины в контексте исторических перемен: материалы Пятой международной научной конференции Российской ассоциации исследователей женской истории и Института этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая РАН, 4 – 7 октября 2012, Тверь: В 2 т. – М. : ИЭА РАН, 2012. – Т. 2. – С. 246 – 249.
16. Ніколаєнко О. Участь польських жінок у громадському житті Харківської полонії наприкінці XIX – початку XX ст. / О. Ніколаєнко // Видатні поляки Харкова. Матеріали Міжнародного наукового симпозиуму. Харків, 7 грудня 2011 р. – Харків: «Майдан», 2012. – С. 143-152.
17. Ніколаєнко О. О. Польські городянки Наддніпрянщини в другій половині XIX – на початку XX ст. Ескіз до колективного портрету. / О. Ніколаєнко // Гендерна політика міст: історія і сучасність. Вип. 4. Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції 23-25 жовтня 2013 р. – Х. : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2013. – С. 157-159.
18. Ніколаєнко О. О. Польська жіноча пансіонна освіта на правобережжі наприкінці XIX ст. / О. Ніколаєнко // Всеукраїнська наукова конференція «Історичні регіони України: минуле та сучасність». – Харків, 2013. – С. 80-83.
19. Николаенко О. А. Труд учителей полек в украинских губерниях Российской империи в конце XIX–начале XX вв. / О. А. Николаенко // Гендер и проблемы коммуникативного поведения: сб. материалов пятой междунар. науч. конф. – Новополюцк, 2013. – 284 С. – С.85-87.
20. Ніколаєнко О. Діяльність Київського польського товариства літніх колоній у 1906-1914 рр. / О. Ніколаєнко // Києвознавчі читання: історичні та етнокультурні аспекти. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка та 250-річчю від дня народження Максима Берлінського (Київ, 27 березня 2014). – К. : ПП «Фоліант», 2014. – С. 204-208.
21. Ніколаєнко О. Вплив Січневого повстання на становище польських жінок Правобережної України / О. Ніколаєнко // Січневе повстання 1863-1864: історія, люди, мистецтво: матеріали Міжнар. наук. симпозиуму: Харків, 2013. – Харків: Майдан, 2014. – С. 93-101.

22. Ніколаєнко О. О. Благодійницька діяльність польських жінок в Одесі наприкінці XIX – на початку XX ст. / О. О. Ніколаєнко // Південь України у вітчизняній та європейській історії. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 25-26 вересня 2014 р.). 36. Наук. праць. – Одеса, 2014. – С. 141-144.
23. Ніколаєнко О. Діяльність польських жінок Наддніпрянщини у галузі просвіти наприкінці XIX – на початку XX ст. / О. Ніколаєнко // Волонтерський рух: історія, сучасність, перспективи: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 17-18 квітня 2015 року. – Харків, 2015. – С. 118-121.
24. Ніколаєнко О. Ideal kobiety polskiej: гендерні стереотипи у польському суспільстві наприкінці XIX ст. / О. Ніколаєнко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Гендерні дослідження» / укл. М. С. Петрушкевич. – Острог, 2015. – Вип. 1. – С. 150-157.
25. Николаенко О. Украинские и польские женские организации в Надднепрянской Украине в конце XIX – начале XX вв. / О. Николаенко // Пол. Политика. Поликультурность. Гендерные отношения и гендерные системы в прошлом и настоящем. Материалы Седьмой Международной конференции РАИЖИ и ИЭА РАН, 9-12 октября, Рязань. – М., 2014. – Т. 1. – С. 514-518.
26. Николаенко О. А. Просветительское движение женщин в Царстве Польском во второй половине XIX – начале XX вв. / О. Николаенко // Европа: актуальные проблемы этнокультуры. Мат-лы VIII междунар. науч.-практ. конф., г. Минск, 22 декабря 2014 г. – Минск, 2015. – С. 36-38.
27. Ніколаєнко О. Участь польських жінок в культурному житті міст Наддніпрянщини на поч. XX ст. / О. Ніколаєнко // Гендерна політика міст: історія і сучасність: матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 6-7 жовтня 2015 р. / [редкол. Н. Бібік, Г. Фесенко, О. Першай]. – Х: ХНУМГ ім. О. Бекетова, 2015. – Вип. 5. – С. 193-196.
28. Ніколаєнко О. Історія польського населення Наддніпрянщини XIX – початку XX ст. в сучасній українській історіографії / О. Ніколаєнко // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Незалежність України: витоки, утвердження, перспекція» (1-2 грудня 2016 року, м. Харків). – Харків: Видавництво ХНАДУ, 2016. – С. 66-68.

АНОТАЦІЯ

Ніколаєнко О. О. «Польські жінки Наддніпрянщини в другій половині XIX – на початку XX ст.: громадське і приватне життя». – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 «Історія України». – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2017.

В дисертації здійснене комплексне дослідження польських жінок Наддніпрянщини, їх приватного і громадського життя в другій половині XIX – на початку XX ст.

На підставі аналізу значної кількості джерел із використанням методології гендерних досліджень встановлені провідні соціальні функції, ролі та практики польських жінок. Здійснено соціально-демографічний аналіз польських жінок, охарактеризовано рівень їх освіти й залучення у суспільне виробництво. Визначені передумови зародження, провідні напрямки, організаційні форми й етапи розгортання польського жіночого руху в Наддніпрянщині.

Доведено, що провідною сферою життєдіяльності жінок залишалась приватна сфера, де жінка виконували декілька функцій і ролей. Вагома участь жінок в трансляції та передачі соціокультурного досвіду, їх панівний вплив на соціалізацію дітей дозволяє визнати їх вирішальну роль у збереженні національної ідентичності поляків Наддніпрянщини.

Ключові слова: польське населення, польські жінки, гендерна історія, приватне життя, польський жіночий рух, Наддніпрянщина, друга половина XIX – початок XX ст., фемінізм, рух взаємодопомоги, католицька церква, благодійність.

АННОТАЦИЯ

Николаенко О. А. «Польские женщины Надднепрянщины во второй половине XIX – вначале XX вв.: общественная и частная жизнь». – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.01 «История Украины». – Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина. – Харьков, 2017.

В диссертации произведено комплексное исследование польских женщин Надднепрянщины, их общественной и частной жизни во второй половине XIX – вначале XX вв.

На основании анализа значительного количества источников и с использованием методологии гендерных исследований установлены ведущие социальные функции, роли и практики польских женщин. Произведен социально-демографический анализ этой социальной группы, охарактеризован уровень образования и вовлечения в общественное производство. Определены предпосылки зарождения, главенствующие направления, организационные формы и этапы распространения польского женского движения в Надднепрянщине.

Доказано, что основной сферой жизнедеятельности женщин оставалась частная, где женщина исполняла несколько функций и ролей. Значительное участие женщин в трансляции и передаче социокультурного опыта, их господствующее влияние на социализацию детей позволяет признать их решающую роль в сохранении национальной идентичности поляков Надднепрянщины.

Ключевые слова: польское население, польские женщины, гендерная история, частная жизнь, польское женское движение, Надднепрянщина, вторая половина XIX – начало XX вв., феминизм, движение взаимопомощи, католическая церковь, благотворительность.

ABSTRACT

Nikolaienko O.O. "Polish women of Dnieper Ukraine in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries: public and private life". – Qualifying scientific work as manuscript.

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Historical Sciences in the specialty 07.00.01 "History of Ukraine". – Kharkiv National University named after V.N. Karazin. – Kharkiv, 2017.

The dissertation includes the performed complex research of the Polish women of Dnieper Ukraine, their private and public life in the second half of the nineteenth and early twentieth century.

The leading social functions, roles and practices of Polish women have been established on the basis of involving significant number of sources using the gendered methodology. The socio-demographic analysis of Polish women has been carried out; the level of their education and involvement in socio-economic relations have been analyzed. The expansion of education and involvement of women in productive activities contributed to their entry into the public space and their status enhancement.

It has been found that in everyday consciousness and visual representations, female roles and functions complied with the typical views of the patriarchal society, and gender stereotypes were firmly rooted and reproduced in consciousness, at the time when advanced public opinion and certain branches of law emphasized changing women's status and role.

It has been established that the public activity of Polish women of Dnieper Ukraine was developed in conjunction with the feminist movement in the Russian Empire, in particular with the Polish feminist movement. The leading directions and organizational forms of the development of the Polish feminist movement in Dnieper Ukraine have been identified.

Several stages have been identified in the expansion process of the Polish feminist movement in Dnieper Ukraine. The first one includes the end of the 1860's – the beginning of the 1880's, when the conveyance of socialist ideas and the desire to change the existing system led to the participation of Polish women of Dnieper Ukraine in revolutionary groups. At the end of the 1880s, activation of national and patriotic activity took place with the active support of the Catholic Church. It consisted in the development of a network of secret Polish primary schools, religious communities and charitable organizations. The legalization of national and cultural institutions in 1905 contributed to the rise of the Polish public movement in Dnieper Ukraine.

The main course of the public movement of the Poles was of the cultural and educational nature, which developed after the permission to open national and cultural organizations. Women participated in the organization of primary schools, as well as in the arrangement of various actions of the communities Oświata, Ogniwo, Dom Polski. One of the directions of the development of the feminist movement in the late nineteenth and early twentieth century became the movement of mutual assistance, which was expressed in the creation of communities that helped people to find a job and accommodation; it protected the interests of female employees, etc. It was found that the Polish women of Dnieper Ukraine were members of many All-Russian organizations, including the

revolutionary groups, in which they fought for social justice. Charitable activity of Polish women was expressed in the initiatives joint with the church, in the work of secular charity associations, in individual philanthropic activity.

It has been found out that the Polish Women's Community created in Kyiv in 1907 and the Community of Women's Equality created in Odessa in 1913 sought to improve the women's social status, trying to develop the education level, to improve the employment and living conditions and medical care as well as to provide legal protection. The activities of such organizations contributed to the formation of women's self-awareness, provided the experience of joint activities and the assertion of own rights, enabling such organizations to be included in the Polish feminist movement.

The development of the Polish feminist movement has shown a high level of women's self-organization, the ability to adapt to the changing realities and to achieve own goals. The Polish women's activities in various cultural and educational and charitable communities contributed to the integration of the Polish population, allowed to preserve national consciousness, to spread national culture and to involve a wide range of the Polish population.

It has been proved that the leading sphere of women's life activity remained the private one, where a woman performed several functions and roles. The family was assigned the task of preserving the national identity – language, customs, religiosity, memory. The family played a major role in the transfer of everyday consciousness, social representations and stereotypes, which strengthened its traditional and secular nature, transformed it into a conservative institution that reproduced patriarchal relations.

The main purpose of the Polish woman was the motherhood, which was understood not only as a biological function, but also symbolic and cultural ones. The significant participation of women in the broadcasting and transmission of socio-cultural experience, their dominant influence on the socialization of children allows them to recognize their decisive role in preserving the national identity of the Poles of Dnieper Ukraine.

Key words: Polish population, Polish women, gender history, private life, Polish feminist movement, Dnieper Ukraine, the second half of the XIX – early XX centuries, feminism, mutual assistance movement, Catholic church, charity.

Відповідальний за випуск: доктор історичних наук, професор
Калініченко Володимир Вікторович

Підписано до друку 09.11.2017. Формат 60×84 1/16
Папір офсетний. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 1,9. Наклад 100 примірників.
Замовлення № 1497.

Надруковано у друкарні ФОП Тарасенко В. П.
Свідоцтво № 24800170000043751 від 21.02.2002 р.
61124, м. Харків, вул. Зернова 6/267.
Тел./факс: (0572) 52–82–11